

สายลมที่พัดผ่านสุสาน

ความเรียงว่าด้วยบรรยากาศ
ทางการศึกษาในมหาวิทยาลัย

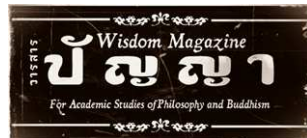

สมภาร พรหมทา

โครงการ 'หนังสือไฟฟ้า'
วารสารปัญญา เล่มที่ ๑๔
เผยแพร่ครั้งแรก กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

ชื่อหนังสือ : สายลมที่พัดผ่านสุสาน
ชื่อผู้แต่ง : สมภาร พรมทา

สำนักพิมพ์วารสารปัญญา
โครงการ 'หนังสือไฟฟ้า'
อันดับที่ ๑๔

พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก
กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

ภาพถ่ายต้นฉบับที่ใช้ทำปก : ไม่ทราบชื่อผู้ถ่าย
ได้จากอินเทอร์เน็ต ผ่านโปรแกรม Google
ภาพประกอบในเล่มโดยศิลปินอเมริกัน :
Asher Brown Durand (1796-1886)

ออกแบบปกและจัดเล่มโดย :
สมภาร พรมทา

คำนำ

ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น เรามีหน่วยงานหนึ่งตั้งตามพระราชบัญญัติจุฬา เรียกว่า “สภาคณาจารย์” หน่วยงานดังกล่าวนี้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของอาจารย์จุฬา คล้ายๆกับที่ผู้แทนราษฎรเป็นตัวแทนของประชาชน ผู้บริหารสภาคณาจารย์ไปจากการเลือกตั้งของอาจารย์จุฬา เมื่อได้รับเลือกตั้งแล้ว ท่านเหล่านี้ก็จะจัดตั้งฝ่ายต่างๆเพื่อดูแลกิจการที่สมควรดูแล แทนคณาจารย์ในจุฬาทั้งหมด หนึ่งในงานของสภาคณาจารย์ก็คือการออกจุลสารเพื่อสื่อสารความคิดและข่าวสารระหว่างกันในหมู่คณาจารย์จุฬา จุลสารนี้มีชื่อว่า “สารสภาคณาจารย์” ตีพิมพ์ออกมาจำกัดเท่าจำนวนคณาจารย์จุฬา เมื่อใครเขียนอะไรลงในจุลสารนี้ก็เป็นที่รู้กันว่าคณาจารย์ใน

จุฬา (รวมทั้งคณาจารย์ที่ไปทำหน้าที่ฝ่ายบริหารเช่นอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการศูนย์ เป็นต้น) จะได้อ่านกันถ้วนหน้า

ผมนั้นไม่ได้เป็นสมาชิกสภาคณาจารย์ เพราะนิสัยไม่ชอบที่จะ ไปนั่งเป็นตัวแทนของใครในสภา (เหมือนกับที่ผม—ตอนนี้—ไม่เคยคิดว่าจะไปเล่นการเมือง ลังกัดพรรค แล้วลงสมัครเลือกตั้ง เป็นผู้แทนของมวลมหาประชาชน ขอเป็นมวลมหาประชาชนหน้า แห่งๆเสียเอง) แต่ก็มีเพื่อนพ้องที่สนิทชิดชอบกันไปนั่งอยู่ในนั้น แล้วบางท่านก็ไปทำหน้าที่เป็นบรรณาธิการหรือกองบรรณาธิการ ของ “สารสภาคณาจารย์” ที่ว่านั้น ท่านเหล่านี้บางวันก็โทรศัพท์มา หาผม ไหว้วานขอให้ช่วยเขียนอะไรไปลงใน “สารสภาคณาจารย์” ลึกหน่อย ลังเกตดูท่านมักชวนผมในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่นปีใหม่ ผมก็รับปากและเขียนเรื่องให้ท่าน ผมเริ่มเขียน “ความเรียง” เรื่อง แรกในฉบับที่ ๑ ของปีที่ ๓๒ สมัยนั้นบรรณาธิการคือท่านอาจารย์ โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ จากนั้นมาผมก็เขียนมาเรื่อย จนล่าสุดผมก็ เขียนลงฉบับที่จะออกต้อนรับปีใหม่ ๒๕๕๔ ตามคำเชิญชวนของ ท่านบรรณาธิการคนปัจจุบัน คือท่านอาจารย์นพภาพร พานิช ลีริ รวมแล้วผมเคยเขียนเรื่องลง ๔ ครั้ง

ข้อเขียนที่เขียนลงใน “สารสภาคณาจารย์” ทั้งหมดสี่เรื่องนี้ที่ผม เรียกชื่อเหมือนกันว่า “ความเรียง” นี้ท่านบรรณาธิการท่านให้อิสระแก่ผมที่จะเลือกเขียนเรื่องอะไรก็ได้ ผมจงใจเขียนงานให้มี ลักษณะเป็นสิ่งที่เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า “Essay” (ที่ผมแปล เป็นไทยว่า “ความเรียง”) ซึ่งตามความเข้าใจของผมเป็นงานศิลปะ ทางด้านการประพันธ์ชนิดหนึ่ง ต่างไปจาก “บทความ” ธรรมดาๆ ที่ เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า “Article” หรือ “Paper” ซึ่งงานอย่าง

หลังนี้ตามความเข้าใจของผมไม่มีนัยของการเป็นงานศิลปะด้านการประพันธ์แต่อย่างใด เราเขียน “บทความ” เพื่อเสนอความคิดทางด้านวิชาการเท่านั้น แต่ถ้าเขียนเป็น “ความเรียง” นอกจากจะเสนอความคิด ยังประสงค์จะเสนอความงามทางด้านภาษาด้วยแน่นอนครับ ภาษาจะงามโดยปราศจากเนื้อหาที่ลึกซึ่งไม่ได้ ในแง่นี้ การเขียน “บทความ” ก็ต้องการพลังงานเพียงครึ่งเดียวของการเขียน “ความเรียง” เพราะบทความไม่เรียกร้องความงามทางด้านภาษา เขียนที่อูๆตงๆก็ได้ ขอให้อ่านแล้วรู้เรื่องว่ากำลังพูดถึงอะไร การประเมิน “บทความ” ก็ประเมินจากเนื้อหาเท่านั้น แต่การพิจารณา “ความเรียง” นอกจากเนื้อหาแล้ว เรายังดูฝีมือทางด้านภาษาด้วย

ผมเคยให้สัมภาษณ์นิตยสารฉบับหนึ่งว่า “สำหรับผมนั้น การเป็นนักเขียนยิ่งใหญ่กว่าการเป็นนักวิชาการ” แล้วผมก็ให้เหตุผลประกอบว่า คนจะเป็นนักเขียนได้นั้นต้องมีความคิด คนไม่มีความคิดเป็นนักเขียนไม่ได้ แต่ผมเคยเห็นศาสตราจารย์ (ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งสูงสุดในทางวิชาการ!) บางคนดูท่านไม่ค่อยมีความคิดเอาเสียเลย ยิ่งรู้จักกันนานๆ ได้พูดคุยกันอย่างลึกซึ้ง ผมบอกตัวเองเลยว่า “การเป็นศาสตราจารย์ไม่ต้องการคุณสมบัติอันได้แก่การเป็นคนมีความคิด สิ่งที่เขาต้องการเพื่อประเมินให้ใครก็ตามเป็นศาสตราจารย์มีเพียงความรู้เท่านั้น” การมีความคิดในที่นี้ผมใช้ในความหมายทั่วไปที่เราใช้กัน คือมองโลกและชีวิตออกตามสมควร รู้ว่าอะไรเป็นแก่นสาร อะไรเป็นเปลือกของความเป็นมนุษย์ เข้าใจหรือไม่ก็พยายามที่จะเข้าใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และที่สำคัญที่สุดคือ เป็นคนที่เขียนและพูดผ่านภาษาที่ละเอียด งดงาม และลึกซึ้ง

ความรู้ที่เรียนได้ กำหนดเวลาจบก็ได้ (เช่น ๕ ปีก็เป็นดอกเตอร์ เป็นต้น) เพราะเป็นเรื่องวิชาการ แต่การเป็นคนมีความคิดใคร่ สอนใครไม่ได้ ต้องหาเอง ฝึกเอง ที่มหาวิทยาลัยศิลปากรนั้นเขา สอนเราได้ก็แต่เรื่องการใช้สีหรือเทคนิคที่จำเป็นอื่นๆในการสร้าง งานศิลป์ แต่เขาสอนให้ใครเป็นศิลปินไม่ได้ เพราะอะไรหรือครับ ก็ เพราะว่าการเป็นศิลปินเรียกร้องการมีความคิด แต่มีความสามารถ ทางเทคนิคไม่พอหรือครับ นักเขียนนั้นเหนือกว่านักวิชาการก็ตรง นี้แหละ นักวิชาการนั้นรู้เรื่องทางเทคนิคเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องมี ความคิด แต่หากท่านใดมีความคิด สำหรับผมถือว่าท่านได้เลื่อน ขึ้นมาสูงกว่าการเป็นนักวิชาการแล้ว คนที่เราเรียกกันว่า “นักคิด” หรือ “Thinker” ในภาษาอังกฤษนั้นสำหรับผมเป็นผู้ที่อยู่เกินกว่า นักวิชาการ และสิ่งที่ทำให้ท่านเป็นอย่างนั้นก็คือ “ความคิด” และ “ภาษา” สองสิ่งนี้มีมากในตัวท่านเหล่านั้น หรือพูดอย่างเป็นอุปมา ก็คือ ในตัวตนของนักคิดนั้นมีน้ำพุแห่งความคิดและภาษาพลุ่ง พล่านไหลอยู่ตลอดเวลา

ผมนั้นเชื่อในพลังของภาษามาก และที่เชื่อเช่นนั้นส่วนหนึ่งก็มา จากความเข้าใจของผมเองที่ว่า ภาษากับความคิดเป็นปฏิจกสมุ- ปันนธรรมของกันและกัน หลายปีก่อน ผมดูหนังฝรั่งเรื่องหนึ่งชื่อ “*Finding Forrester*” เป็นหนังเกี่ยวกับกวีคนหนึ่งเขียนหนังสือ เพียงเล่มเดียวก็หายตัวไปจากสังคม ภายหลังเด็กหนุ่มคนหนึ่งไป รู้จักเขาเข้า และขอให้เขาช่วยแนะนำเรื่องการประพันธ์ Forrester ซึ่งเป็นชื่อของกวีคนนี้พูดประโยคหนึ่งออกมาว่า “การเขียนคือการ ฝึกความคิด” หมายความว่า คนเราจะเขียนหนังสือได้ดีนั้นไม่ใช่ เพราะเขามีความคิดดีก่อน แต่การฝึกเขียนอยู่เสมอต่างหากที่จะ

ช่วยให้เขาคิดได้ดี พุดง่าย ๆ คือคิดดีมาที่หลังเขียนดี ในแง่นี้ การเขียนก็คือการลงมือฝึกจิตให้ละเอียดสุขุมผ่านปฏิบัติการทางภาษา เมื่อคิดได้ละเอียดในวันนี้ วันรุ่งขึ้นก็เขียนได้ละเอียดกว่าวันที่ผ่านมา และการเขียนที่ละเอียดในวันถัดมานั้นก็จะช่วย “ตะล่อม” และ “ลับ” ให้ความคิดดำเนินไปถูกทางและลึกกว่าที่ผ่านมา หมุนเวียนไปเช่นนี้เรื่อยไปไม่จบสิ้น ในแง่นี้สิ่งที่กวีคนนี้พุดก็เหมือนกับที่ผมพุดข้างต้นว่า ภาษากับความคิดเป็นปฏิจสมุปป็นนธรรมของกัน คำพระว่า “ปฏิจสมุปป็นนธรรม” นั้นหมายความว่า “เป็นสิ่งที่เกี่ยวพันกันอิงอาศัยกัน พรากหรือขาดจากกันไม่ได้”

วัฒนธรรมกรีกและโรมันนั้นให้ความสำคัญกับการใช้ภาษามาก ถึงขนาดมีสุภาษิตโรมันกล่าวในทำนองว่า “คำพุดมีอานุภาพกว่าดาบ” เพราะเชื่ออย่างนี้ สังคมกรีกและโรมันจึงมีจารีตในการฝึกเยาวชนของเขาให้รู้จักพุดและเขียน ซึ่งวัฒนธรรมอันนี้ก็ตกทอดมายังชาติตะวันตกสมัยปัจจุบันด้วย นักการเมืองฝรั่งเช่นประธานาธิบดีอเมริกันนั้นจะต้องเป็นคน “พุดเป็น” ไม่เหมือนนักการเมืองแห่งสารขัณฑประเทศที่อภิปรายกันในสภา ๓ วัน ๓ คืนก็ไม่มีอะไรเป็นสาระ ผมเคยอ่านหนังสือที่รวบรวม “บทพุด” (Orations) ที่สำคัญๆอันอดีตประธานาธิบดีอเมริกา (เช่น Thomas Jefferson) เคยพุดเอาไว้ บอกได้เลยครับว่า นักการเมืองแห่งสารขัณฑประเทศนั้นอยู่ห่างไกลจากเขามาก

ความขาดแคลนนักคิดและนักพุด (รวมนักเขียนด้วย) ของสังคมเราตามที่กล่าวมานี้ผมคิดว่าเป็นเรื่องที่เราต้องหาทางช่วยกันแก้ไข ผมนึกออกอย่างหนึ่งคือ เราควรส่งเสริมวัฒนธรรมของการเขียน “ความเรียง” อย่างที่พวกกรีกและโรมันเขาส่งเสริมเยาวชน

ของเขา วารสารดีๆสำหรับเป็นสนามของการเขียนความเรียงที่ดีนั้น ช่วยได้มาก ทราบไหมครับว่า เมื่อท่านพุทธทาสออกวารสารของท่านที่ชื่อ “หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา” นั้นท่านประสงค์ให้วารสารนี้เป็นเวทีสำหรับการเขียนความเรียงตามความหมายที่ผมพูดนี้ และหากใครเคยอ่านความเรียงที่เคยลงพิมพ์ในวารสารเล่มนี้ที่ชื่อ “สิบปีในสวนโมกขพลาราม” ซึ่งท่านผู้เขียนได้แก่ท่านพุทธทาสเอง โปรดทราบว่า นั่นละครับคือความเรียงที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่ผมเคยอ่านมา ท่านพุทธทาสนั้นสมัยแรกท่านเขียนงานด้วยมือและความคิดของท่านเป็นหลัก ต่อมาสมัยหลังท่านจึงบรรยายธรรมแล้วถอดเทป หากจะอ่านงานที่ประกอบด้วยวรรณศิลป์อันเลอเลิศของท่านพุทธทาส ต้องอ่านงานสมัยแรกๆของท่าน

เมื่อผมก่อตั้ง “วารสารปัญญา” ขึ้น ผมก็คิดอยากให้งานที่ดีพิมพ์ในวารสารนี้มีลักษณะเป็นงานวรรณศิลป์อยู่ในตัว คือข้อเขียนที่ลงพิมพ์ไม่ควรเป็นแค่บทความทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ควรขยับสถานะไปเป็นงานสร้างสรรค์ทางปัญญาที่ให้ความรู้ ความคิด และให้ความงามอันเรียกว่าสุขุมรสในทางวรรณศิลป์ด้วย ไม่ทราบว่าความตั้งใจนี้ในท้ายที่สุดแล้วจะบรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเท่าใด ที่เล่าให้ท่านผู้อ่านฟังก็เพื่อต้องการให้เราท่านช่วยกันคิดว่า จะหาทางสนับสนุนให้บ้านเรามีบรรยากาศของการรู้จักคิด รู้จักเขียน และรู้จักพูดอย่างไรบ้าง เพราะอะไรหรือครับ ก็เพราะนี่คือสิ่งเดียวที่จะช่วยให้เราเทียมหน้าเทียมตาอารยประเทศเขานักการเมืองเราเมื่อไปยืนอยู่บนเวทีโลกสมควรยืนอย่างสง่างามพูดเป็น คิดเป็น อย่างเป็นไทย และเป็นตัวของตัวเอง

ว่าด้วยความเรียงสี่เรื่องที่ผมพิมพ์อยู่ในเล่มนี้ เนื่องจากเป็นงานที่

เขียนเพื่อสื่อสารความคิดระหว่างคณาจารย์จุฬาด้วยกัน เนื้อหาย่อมจำกัดอยู่ในเรื่องทางด้านการศึกษา จะอย่างไรก็ตาม อาจารย์มหาวิทยาลัยนั้นก็คือคน หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือก่อนจะเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เราเป็นคนมาก่อน ขณะที่เป็นอย่างอาจารย์มหาวิทยาลัยเราก็คงเป็นคน วันหนึ่งเมื่อเราไม่ใช่อาจารย์มหาวิทยาลัยแล้ว เราก็คงเป็นคน ในแง่นี้ความเป็นคนนั้นอยู่ลึกกว่าความเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัย เมื่อความเป็นคนอยู่ลึกในสุด ปัญหาใดก็ตามแต่ที่เป็นปัญหาอันมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวงจะต้องประสบ ปัญหาที่อาจารย์มหาวิทยาลัยก็ย่อมต้องประสบด้วย ความเรียงเหล่านี้ว่าไปแล้วผมเขียนเพื่อสื่อสารไปยังความเป็นมนุษย์ที่อยู่ในตัวพวกเราที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยนั้น มากกว่ามุ่งสื่อสารไปยังเปลือกนอกอันได้แก่สถานะที่เป็นอาจารย์สอนหนังสือ

ผมนั้นเคารพความรู้สึกของตน ในช่วงที่เขียนความเรียงเหล่านี้ ผมรู้สึกอะไรหลายอย่างเกี่ยวกับชีวิตในมหาวิทยาลัย ความรู้สึกเหล่านี้ไม่่ายที่จะอธิบาย แต่ผมก็พยายามอธิบายลงในงานเขียนที่ท่านผู้อ่านจะได้อ่านข้างหน้า ในบางวัน ผมรู้สึกเหมือนตนเองกำลังอยู่ใน “สุสาน” แล้วพวกเราที่เป็นอาจารย์สอนหนังสือก็เหมือน “ซอมบี้” คุณสมบัติของซอมบี้ใดๆก็ตามแต่คือเดินไปไหนต่อไหนก็ได้ กินข้าวก็ได้ นินทากันได้ ริษยากันได้ บรรยายเรื่องราววิชาการก็ได้ แทะกันข้างหลังแล้วยังเลือกยิ้มให้กันได้ แต่ทั้งหมดนั้นไม่ได้แสดงออกมาจากส่วนลึกของจิตวิญญาณ เพราะซอมบี้มีแต่ร่าง ไม่มีวิญญาณ เวลานี้ ขณะที่เขียนคำนำนี้ ผมก็ยังรู้สึกเช่นนั้น ซอมบี้ทุกตัวนั้นโดดเดี่ยว เพราะคุณสมบัติประการต่อมาที่สำคัญของความเป็นซอมบี้ก็คือไม่สามารถเป็นเพื่อนของกันได้ หลายคน

เข้าใจว่าเมื่ออาจารย์มหาวิทยาลัยคนใดคนหนึ่งเกษียณอายุราชการไป ชีวิตเขาคงเหงาและโดดเดี่ยว นี่เป็นความเข้าใจผิดครับ ซอมบี้เหงาและโดดเดี่ยวอยู่เสมอ แม้ในเวลาที่เขาชุมนุมกันอยู่เป็นจำนวนมากๆ ดังนั้นไม่ต้องห่วงเขาหรอก

จะอย่างไรก็ตาม ในมหาวิทยาลัยไม่ได้มีแต่ซอมบี้เท่านั้น มีคนปะปนอยู่ด้วย คนเหล่านี้ก็คือลูกศิษย์ของเรา ซึ่งในวันหนึ่งข้างหน้า หากเขาอยู่กับเรานานเกินไป ก็อาจกลายสภาพเป็นซอมบี้ได้ เด็กระดับปริญญาตรีนั้นค่อนข้างปลอดภัยจากการถูกกลืนกลายเป็นซอมบี้ นิสิตปริญญาเอกนั้นเสี่ยงที่สุด การถูกทำให้เป็นซอมบี้ นั้นจะเริ่มต้นด้วยการทำให้เขาสูญเสียความมั่นใจในจิตวิญญาณของตน เมื่อเขาเขียนอะไรมาให้เราอ่าน เราจะกระหนาบ เราจะลากกลาง เราจะไม่ให้กำลังใจ เราจะบอกว่ายุ่ง ไม่มีเวลาอ่าน ต้องรอก่อนนะ อะไรทำนองนี้ ซึ่งแม้เด็กเหล่านี้อาจจะสำนึกได้ผ่านทางจิตวิญญาณ ความเป็นคนว่า อาจารย์น่าจะมีความน้ำใจมากกว่านี้ น่าจะเคารพสิทธิของเราในฐานะที่จ่ายค่าเรียนแพง เป็นต้น แต่เมื่อถูกกระหนาบอยู่เสมอๆ เขาจะเริ่มหวั่นไหว นานไปก็ชินชา หมดความรู้สึก จบปริญญาเอกในสภาพกึ่งมนุษย์กึ่งผีดิบ และจะเป็นผีดิบสมบูรณ์แบบเมื่อมาเป็นอาจารย์เสียเองในวันหนึ่งข้างหน้า

แต่ในบางวัน ผมก็ได้สัมผัสกระแสลมจากไหนสักแห่งผ่านมายังสุสานแห่งนี้วูบหนึ่งก่อนจะจากไป กระแสลมเย็นชื่อนี้ว่าไปแล้วแม้จะนานๆ ผ่านมาครั้งก็เป็นสิ่งที่ผมสมควรสรรภาพว่าได้ช่วยหล่อเลี้ยงความรู้สึกเศร้าสร้อยของซอมบี้ตัวนี้ได้มาก เหมือนสายลมเหล่านี้ได้พัดพาเอาความเป็นคนมากระตุ้นเตือนว่าสมัยหนึ่งผมเคยเป็นคน เมื่อรู้สึกอย่างนั้นในบางวันก็เกิดความรู้สึกฮึกเหิมว่าจะ

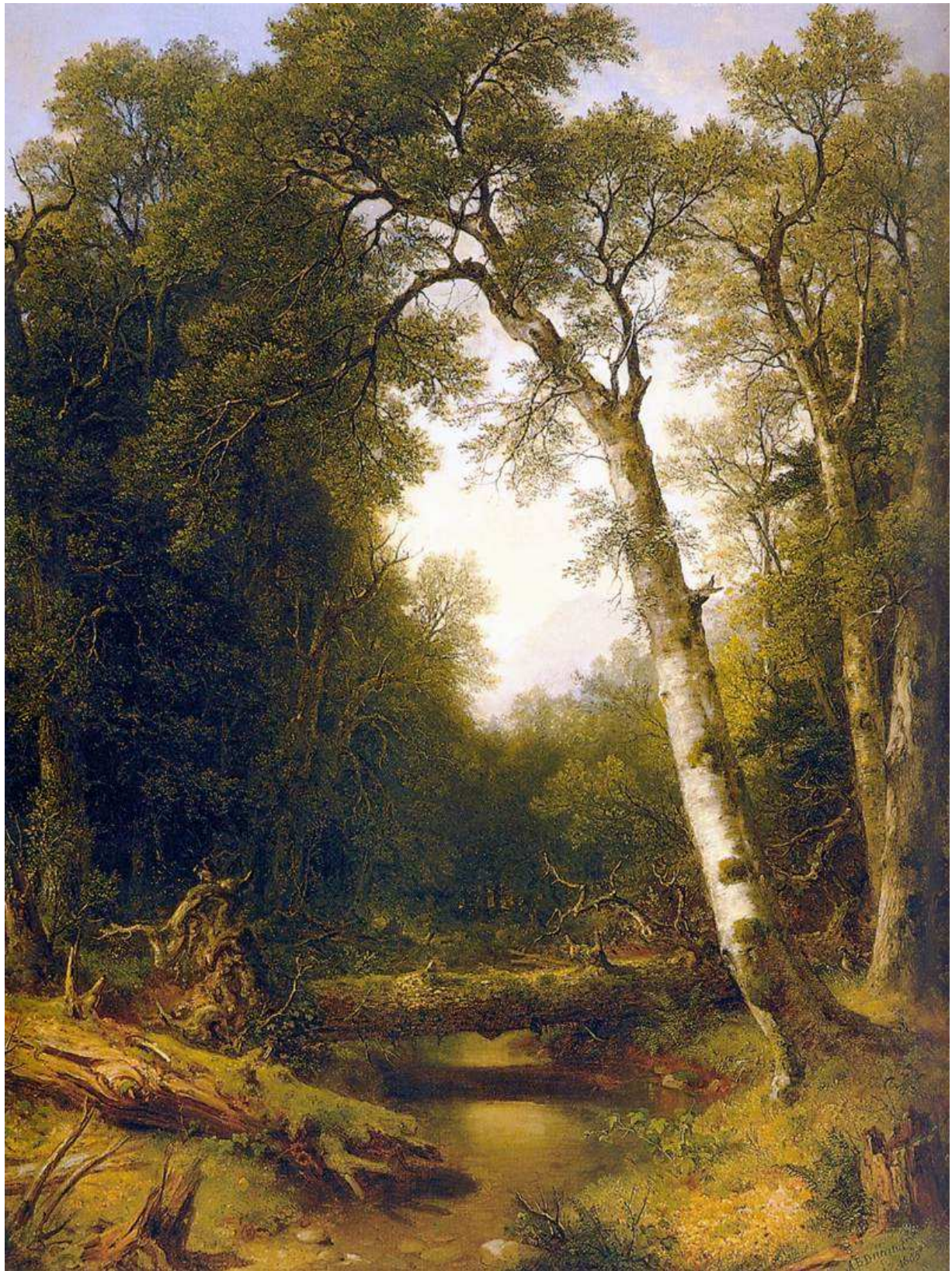
พยายามตะเกียกตะกายกลับไปหาความเป็นคนอีกครั้ง.. ให้ได้..
แต่สักพักความฮึกเหิมในใจที่ว่ามันก็แผ่วลงแล้วสงบนิ่งดังเดิม

ผมอาจเข้าใจผิดก็ได้ที่ว่าซอมบี้ตัวใดก็ตามย่อมมีคุณสมบัติเหมือนกันอย่างหนึ่งคือไม่อาจเป็นมิตรสหายของกันได้ บางที การที่ซอมบี้บางตัวที่รู้สึกอะไรคล้ายๆกันมาร่วมกันทำอะไรบางอย่าง นี่อาจเป็นพลังที่เข้มแข็งกว่าความพยายามของซอมบี้ปัจเจกตัวใดตัวหนึ่ง เมื่อคิดเช่นนี้ ผมก็อยากเชิญชวนเพื่อนพ้องในมหาวิทยาลัย มาช่วยกันคิดเรื่องที่ว่า เราจะแปรสภาพมหาวิทยาลัยจากการเป็นสุสานไปเป็นอย่างอื่นที่ดีกว่านี้ได้อย่างไร ความเรียงชิ้นสุดท้ายที่ผมเขียนในเล่มนี้นั้นผมเขียนเพื่อมอบเป็นของกำนัลแก่ซอมบี้ระดับ มุขนายกที่ชุมนุมกันอยู่ที่ “สกอ.” โดยเฉพาะ โปรดพิจารณาด้วย นะครับ ©

สมภาร พรหมทา

กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

(จากสุสานร้างแห่งหนึ่งแถวสามย่าน)

เนื้อหาในเล่ม

- (๑๓) ความเรียงที่หนึ่ง : ชีวิตกับความขัดแย้ง
(๓๕) ความเรียงที่สอง : เพื่อน
(๔๓) ความเรียงที่สาม : ครูกับศิษย์
(๖๓) ความเรียงที่สี่ : ปีใหม่กับความหวังใหม่

ชีวิตกับความขัดแย้ง

ความขัดแย้งตามความคิดของผมมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกคือ ความขัดแย้งภายในชีวิตของคนคนหนึ่ง อย่างที่สองคือความขัดแย้งระหว่างคนสองคน คำว่า “คน” ในที่นี้ผมใช้อย่างหลวมๆ ซึ่งอาจกินความไปถึงชุมชน ประเทศชาติ ซึ่งถ้าตีความอย่างหลัง ความขัดแย้งที่ผมกล่าวข้างต้นก็จะมีอยู่สองประเภทเช่นกันคือ หนึ่งความขัดแย้งภายในชุมชนหรือประเทศชาติ กับสองความขัดแย้งระหว่างสองชุมชนหรือสองประเทศ

ความขัดแย้งตามความเห็นของผมเป็นสิ่งที่ต้องเกิดมีตามธรรมชาติ ความขัดแย้งในความหมายที่กว้างที่สุดคือการที่สองสิ่งไม่อาจลงรอยหรือไปด้วยกันได้ ชีวิตมนุษย์ถูกสร้างมาให้มีสองสิ่งที

ตรงกันข้ามกัน สิ่งแรกคือสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่ากิเลสตัณหา สิ่งที่สองคือสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าคุณธรรมหรือมโนธรรม สองสิ่งนี้โดยธรรมชาติของมันเองเป็นสิ่งที่ไม่อาจไปด้วยกัน กิเลสจะชักนำเราไปหาความลุ่มหลง ส่วนคุณธรรมจะชักนำเราให้เดินไปหาความสว่างไสว มองตามการวิเคราะห์ของพุทธศาสนา มนุษย์คือสิ่งที่อยู่ตรงกึ่งกลางของแรงขับพื้นฐานสองแรง แรงหนึ่งดึงเราไปทางซ้าย ส่วนอีกแรงก็ดึงเราไปทางขวา นี่คือการขัดแย้งตามธรรมชาติซึ่งพุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ถูกบรรจุไว้เสร็จสรรพเรียบร้อยแล้ว ภายในชีวิตของปุถุชนคนธรรมดาทุกคน ไม่มียกเว้น

พุทธศาสนาสอนมากเรื่องการที่ชีวิตนี้เป็นทุกข์ พร้อมกันนั้นพุทธศาสนาก็สอนต่อไปว่าจะดับทุกข์ที่ว่านี้ได้อย่างไร ทุกข์ตามคำสอนของพุทธศาสนานั้นก็คือการที่ชีวิตมีความขัดแย้งภายในตามที่กล่าวมาข้างต้น วิธีการขจัดทุกข์จึงได้แก่การจัดการกับความขัดแย้งภายใน พระอริยบุคคลตามคติของพุทธศาสนาคือคนที่สามารถจัดการกับความขัดแย้งภายในตน ซึ่งเป็นไปตามลำดับขั้น พระอริยบุคคลขั้นต่ำก็จัดการกับความขัดแย้งภายในตนได้ระดับหนึ่ง ส่วนพระอริยบุคคลขั้นสูงสุดคือพระอรหันต์คือผู้ที่พุทธศาสนาเชื่อว่าสามารถจัดการกับความขัดแย้งภายในตนได้อย่างหมดจดสิ้นเชิง เมื่อไม่มีความขัดแย้งภายใน ชีวิตของพระอรหันต์ก็ปราศจากทุกข์ และที่สำคัญไปกว่านั้นคือการที่ท่านปราศจากความขัดแย้งภายในจะส่งผลสำคัญคือท่านจะไม่มีทางมีความขัดแย้งกับใครได้ในโลกนี้ พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธชนั้นไม่เคยขัดแย้งกับใคร มีแต่คนอื่นที่ขัดแย้งกับท่าน

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่า พุทธศาสนาถือว่าคนเราเกิดมา

พร้อมความขัดแย้งภายใน และความขัดแย้งภายในนั้นเป็นสาเหตุสำคัญของความขัดแย้งระหว่างบุคคล เมื่อจัดการกับความขัดแย้งภายในแล้ว คนคนนั้นจึงไม่สามารถมีความขัดแย้งกับใครได้ จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่พุทธศาสนาไม่สามารถห้ามได้ก็คือการที่คนอื่นจะมาขัดแย้งกับเราซึ่งไม่ขัดแย้งกับใคร ตามประวัตินั้นพระพุทธองค์ทรงถูกปองร้ายถึงขั้นหมายเอาชีวิตจากคนบางกลุ่ม และพระสาวกคนสำคัญในพุทธศาสนาบางท่านเช่นพระโมคคัลลานะก็มรณภาพเพราะถูกฆาตกรรมโดยกลุ่มคนที่มีความเห็นขัดแย้งกับท่าน จะอย่างไรก็ตาม เรื่องหลังนี้พุทธศาสนาก็มองว่าไม่ใช่ปัญหา (ซึ่งผมจะอธิบายข้างหน้า) สิ่งสำคัญที่พุทธศาสนาเห็นว่าเราควรใส่ใจก็คือ *ทำอย่างไรเราจึงจะมีชีวิตที่ปราศจากความขัดแย้งภายใน* พุทธศาสนาเน้นที่ตรงนี้โดยมีความเชื่อต่อไปว่า ชีวิตที่ปราศจากความขัดแย้งภายในจะสงบสุข และชีวิตเช่นนี้จะไม่ก่อเวรกับใคร ซึ่งก็คือไม่ขัดแย้งกับใคร ถ้าเรามีคนเช่นนี้มากๆ ในสังคม สังคมเราก็จะมีแต่ความสุข

ความขัดแย้งระหว่างคนสองคนหรือระหว่างชาติสองชาติเป็นเรื่องที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นปรากฏการณ์หลักอันหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ การถล่มตีกลองอันเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจและความมั่งคั่งของประเทศมหาอำนาจชาติหนึ่งเมื่อเร็วๆ นี้ไม่ใช่เรื่องที่น่าแปลกใจว่าป่าเถื่อนกว่าเหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ที่เคยเกิดในอดีตโดยน้ำมือของผู้ที่ตกเป็นเหยื่อแห่งความรุนแรงในครั้งนั้น ประเทศมหาอำนาจเดียวกันนี้มีไช่หรือที่เคยส่งเครื่องบินไปปล่อยระเบิดนิวเคลียร์ทำให้ผู้คนที่ไม่รู้อิโหน่อิเหน่อะไรด้วยในเมืองฮิโรชิมาและนางาซากิล้มตายจำนวนเป็นแสนๆ มาแล้ว ผมเชื่อว่าโลก

เราจะมีความขัดแย้งต่อไป ไม่ว่าจะเป็ความขัดแย้งในระดับเล็กๆ เช่นมองหน้ากันในฝับแล้วยิงกันตาย หรือเรื่องใหญ่ๆ เช่นสงครามระหว่างชาติ แต่ผมเชื่อว่าความขัดแย้งอยู่ในวิสัยที่มนุษย์จะจัดการให้ลดลง และวิธีหนึ่งซึ่งผมเห็นว่าสำคัญมากในการลดความขัดแย้งก็คือวิธีการที่พุทธศาสนาสอน : *จงจัดการกับความขัดแย้งภายในชีวิตของท่าน*

เพื่อให้เข้าใจแนวคิดของพุทธศาสนาข้อนี้ชัดเจนขึ้น ผมขอ นำเอาแนวคิดของท่านพุทธทาสมาช่วยอธิบาย ท่านพุทธทาสเข้าใจว่าความทุกข์ในชีวิตของคนเรานั้นมาจากสัญชาตญาณพื้นฐานที่สำคัญสองประการคือ (๑) สัญชาตญาณว่าเป็นฉัน และ (๒) สัญชาตญาณว่าเป็นของฉัน สัญชาตญาณอย่างแรกนั้นพุทธศาสนาเรียกว่า “อหังการ” ท่านพุทธทาสแปลเป็นไทยว่าสัญชาตญาณว่าเป็น “ตัวกู” สัญชาตญาณอย่างที่สองพุทธศาสนาเรียกว่า “มมังการ” ท่านพุทธทาสแปลว่าสัญชาตญาณว่า “ของกู” ในบรรดาสัญชาตญาณสองอย่างนี้ “ตัวกู” เป็นพื้นฐานที่สุด มนุษย์เรารวมทั้งสัตว์เดรัจฉานหรือแม้กระทั่งต้นไม้ท่านพุทธทาสคิดว่าถูกธรรมชาติสร้างมาโดยบรรจุสัญชาตญาณว่า “นี่ตัวกูนะ” เอาไว้ เพราะเรามีสัญชาตญาณที่ว่านี้ เวลาที่เราตื่นนอนมาในตอนเช้าแล้วส่องกระจกแปรงฟัน เราจึงไม่รู้สึกลัวว่าคนที่เรามองเห็นในกระจกนั้นเป็นคนแปลกหน้า สัญชาตญาณว่า “นี่คือตัวฉันนะ” มีอิทธิพลที่สำคัญสองอย่างในชีวิตเรา อย่างแรกคือทำให้เรากลัวตาย รู้จักแสวงหาทางรอดให้ตนเอง และดิ้นรนต่อสู้อยู่ชั่วชีวิตเพื่อให้ “ตัวฉัน” ดำรงอยู่ไปได้ คนทุกคนล้วนกลัวตาย เราอาจไม่เคยสงสัยว่าทำไมเราจึงกลัวตาย พุทธศาสนาอธิบายเรื่องนี้ว่าเกี่ยวข้องกับสัญชาตญาณว่า

เป็น “ตัวฉัน” เพราะสิ่งมีชีวิตในโลกล้วนแล้วแต่มี “ตัวฉัน” ที่จะต้องปกป้องและประคับประคองให้มีชีวิตยืนยาว ต้นหญ้าในหน้าแล้งแห้งกรอบไปหมดแล้วจึงไม่ยอมตายง่ายๆ แต่จะยื้อยุดชีวิตตนเองเอาไว้เต็มที่เพื่อรอฤดูฝนใหม่ที่จะมาถึง อิทธิพลอย่างที่สองของสัญชาตญาณว่า “ตัวกู” ก็คือการผลักดันให้เราต้อง “ทำลำเนา” ตนเองเอาไว้ในรูปของทายาทก่อนที่เราจะตาย ชีวิตไม่สามารถเป็นอมตะ แต่สัญชาตญาณว่าตัวฉันจะต้องอยู่ต่อไปนั้นแรงเสียดจันไม่ยอมรับรู้ความจำกัดของชีวิตที่กล่าวมานั้น การสืบทอดเผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตนั้นท่านพุทธทาสคิดว่าเป็นไปตามแรงขับของสัญชาตญาณว่า “ตัวกู” เราที่มีลูกหลานสืบสกุลอาจไม่รู้สึกรู้ว่าที่ทำไมไปเพราะต้องการทำลำเนาตนเองไว้ แต่นั่นก็ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะสัญชาตญาณที่ว่านี้พุทธศาสนาคิดว่าอยู่ลึกมาก มากเสียดจันว่าเราซึ่งถูกบงการโดยสิ่งนี้ไม่รู้ตัวว่าตนเองถูกบงการ

จากพื้นฐานที่ว่าเราทุกคนจะรู้สึกชีวิตเป็น “ตัวฉัน” นี้ สัญชาตญาณอย่างที่สองก็ตามมา คืออะไรก็ตามแต่ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตเรา เราจะรู้สึกว่าเป็น “นั่นเป็นของฉัน” ความรู้สึกอันเนื่องมาจากสัญชาตญาณว่าเป็น “ของกู” นี้อาจเห็นได้ในเรื่องเล็กๆน้อยๆเช่นรู้สึกว่าเป็นนี่คือรองเท้าฉัน นี่คือรถยนต์ของฉัน ขยายมาถึงเรื่องที่ใหญ่ขึ้นเช่นรู้สึกว่าเป็นนี่คือครอบครัวฉัน นี่คือประเทศของฉัน นี่คือศาสนาของฉัน และอื่นๆ ตามการวิเคราะห์ของพุทธศาสนา สัญชาตญาณพื้นฐานสองอย่างนี้คือที่มาของความขัดแย้งระหว่างบุคคลและระหว่างชาติ

ผมเข้าใจว่าสิ่งที่เราต้องการพูดกันเป็นหลักในวันนี้ (ความเรียงนี้ผมเขียนเพื่อเสนอในการสัมมนาแห่งหนึ่งในจุฬา) คือ ความ

ขัดแย้งที่อาจเกิดมีได้ในชีวิตการทำงานของอาจารย์มหาวิทยาลัย ดังนั้นเราจะเจาะจงกันที่เรื่องนี้โดยมีสมมุติฐานว่าแนวคิดของพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาย่อๆข้างต้นสามารถใช้เป็นแนวทางหนึ่ง (ผมขอขำว่าเป็นแนวทางหนึ่งเท่านั้น) ในการจัดการกับความขัดแย้งที่จะเกิดมี ผมขอแบ่งความขัดแย้งที่จะพูดต่อไปเป็นสองอย่างตามที่แบ่งมาในตอนต้นคือ ความขัดแย้งภายในตัวบุคคลคนหนึ่งกับความขัดแย้งระหว่างบุคคลกับบุคคลหรือระหว่างบุคคลกับสิ่งที่เป็นนามธรรมเช่นระบบหรือสถาบัน

ขอเริ่มต้นที่ความขัดแย้งอย่างแรก และเนื่องจากว่าผมไม่รู้จักชีวิตใครมากเท่ากับที่รู้จักตัวผมเอง ผมจึงจะขออนุญาตใช้ตัวเองเป็นเครื่องมือของการศึกษาในเรื่องที่จะกล่าวต่อไปนี้ สิ่งแรกที่สุดที่ผมเองยอมรับในฐานะที่เป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยก็คือผมเป็นคนธรรมดาที่มีความรู้สึกว่ามีตัวผม และตัวผมนี้ก็มีศักดิ์ศรีบางอย่างที่เมื่อใดก็ตามที่ผมรู้สึกว่ามีใครมากระทบศักดิ์ศรีดังกล่าวนี้ ผมจะมีปฏิกิริยาตอบทันที ผมสังเกตเห็นว่า ความรู้สึกในเรื่องศักดิ์ศรี (ซึ่งพุทธศาสนาอาจเรียกว่าเป็นแง่หนึ่งของสัญชาตญาณว่าเป็นตัวฉัน) นี้จะค่อยๆเพิ่มปริมาณมากขึ้นตามเวลา แม้ว่าผมจะเป็นพุทธศาสนิกชน แต่การมีอยู่ของ “อัตตา” ในระดับนี้ผมคิดว่าไม่ใช่สิ่งเสียหาย และผมยังคิดต่อไปด้วยว่า อัตตาในระดับที่มีเหตุผลก็เป็นแรงถ่วงอย่างหนึ่งที่ช่วยให้สังคมเราเป็นสังคมที่ไม่ยอมให้ใครเอาเปรียบใครง่ายๆ (ตัวอย่างก็เช่นในสังคมฝรั่งที่ผู้คนมีสำนึกในสิทธิส่วนบุคคลสูง การละเมิดสิทธิจะกระทำได้ยาก) แต่เราจะบริหารให้เจ้าอัตตาในตัวเรานี้แก่ขึ้นตามกาลเวลาโดยยังอยู่ในขอบเขตที่อาจจะเรียกได้ว่ามีเหตุผลอย่างไร เป็นเรื่องยาก ผมเคยเข้าสอบ

วิทยานิพนธ์นิติตแล้วมานั่งทบทวนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความรู้สึกละเอียดใจ ห้องสอบวิทยานิพนธ์ในบางครั้งก็กลายเป็นห้องโงกกลับ “เหยื่อทางวิชาการ” ได้อย่างไม่น่าเชื่อ แม้การเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เองบางครั้งก็กลายเป็นสิ่งทำลายชีวิตชีวิตหนึ่งไปอย่างที่เราซึ่งเป็นที่ปรึกษาอาจไม่ตระหนักรู้ก็ได้ เหยื่อทางวิชาการของเรานั้นคือคนซึ่งก็แปลว่าเขาก็มีตัวตนของเขาเช่นกับเรา อุตตาของมนุษย์ในบางแง่ไม่ใช่เรื่องเสียหาย และแง่หนึ่งที่ผมเห็นว่าไม่ใช่เรื่องเสียหายของ “ตัวกู” (ตามคำของท่านพุทธทาส) ก็คือแง่ที่อยากแสดงให้โลกรู้ว่าฉันก็มีความคิดความอ่านเป็นของตนเองนะ ผมเคยเขียนในไหนดสักแห่งหนึ่งนานมาแล้วว่า สิ่งที่ทำลายตัวตนของนิติตเราอย่างย่อยยับเห็นจะไม่มีอะไรเกินไปกว่าการนำวิทยานิพนธ์เล่มสมบูรณ์ไปส่งสำนักงานบัณฑิตวิทยาลัยในสภาพที่รู้สึกว่ามีสิ่งที่อยู่ในมือของเขาหรือเธอนั้นเป็นสิ่งที่แปลกแยกจากชีวิตของเขาหรือเธออย่างสิ้นเชิง นั่นไม่ใช่ผลงานของเขาหรือเธอ แต่เป็นผลจากการโงกกลับของอาจารย์ที่ปรึกษาเป็นแรมปีในรอบแรก และของคณะกรรมการสอบในรอบต่อมา (ซึ่งอาจมีมากกว่าหนึ่งครั้ง) การใส่ชื่อของเราลงไปบนงานที่ไม่ใช่ของเราสำหรับคนที่ไม่มีศักดิ์ศรีอาจไม่เรื่องเรื่องเสียหาย อาจเป็นเรื่องดีเสียด้วยซ้ำ (ดังการจ้างเขียนวิทยานิพนธ์ที่อาจมีที่ไหนดสักแห่งในโลกนี้) แต่สำหรับคนที่มีความคิด มี “ตัวกู” ที่มีเหตุผล นี่คือการขายวิญญาณ

สิ่งที่ผมพยายามทำซึ่งก็ไม่รู้เหมือนกันว่าสำเร็จมากน้อยเพียงใดก็คือ วันคืนที่ผ่านไป ผมจะคอยเตือนเจ้าอิตตาที่ค่อยๆ แก่กล้าขึ้นตามกาลเวลาไปพร้อมๆ กับความก้าวหน้าในอาชีพการงาน ผมหวังว่าในวันที่ผมเป็นศาสตราจารย์ (สมมติว่ามีวันนั้น) ผมจะยังเป็น

นักวิชาการคนเดิมกับคนที่เพิ่งแรกเข้ารับราชการที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คนที่ยังมองเห็นคุณค่าของงานเพื่อนมนุษย์และยอมรับในความเป็นตัวของเขาเองซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนเรา ความก้าวหน้าในอาชีพการงานสำหรับผมเป็นคนละเรื่องการกับมีชีวิตที่มีคุณค่าและการมีชีวิตที่สงบสุข บางครั้งผมเคยคิดเหมือนกันว่าทำไมการรับเชิญไปเสนอบทความในต่างประเทศจึงถูกจัดไว้เหนือกว่าการพาลูกเมียไปพักผ่อนที่ชายทะเล เป็นศาสตราจารย์ที่เก่งแต่สอนคนอื่นโดยไม่เคยสอนการบ้านลูกเลยเป็นสิ่งที่สมควรแก่การทบทวนหรือไม่ คำตอบในเรื่องนี้เราทุกคนคงต้องตอบด้วยตัวเอง

ท่านพุทธทาสเสนอความคิดว่า อัตตาภายในตัวเราสามารถแยกมองได้สองส่วน สำหรับนักบวชในอุดมคติที่ไม่ใช่นักบวชที่สมัครใจบวชเพื่อทำงานสังคม ภารกิจหลักอันเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ก็คือการขจัดอัตตาให้หมดไป เพราะการลดลงของอัตตาสัมพันธ์โดยตรงกับการเพิ่มขึ้นของความสุข แต่สำหรับชาวบ้าน (อย่างเช่นอาจารย์มหาวิทยาลัยอย่างพวกเรา) และนักบวชที่ประสงค์จะทำงานทางสังคมไปพร้อมๆกับการปฏิบัติธรรมส่วนตัว ท่านเสนอว่าวิธีการที่เหมาะสมสำหรับจัดการกับอัตตาก็คือการบริหารมันให้อยู่ในภาวะที่สมดุล สมดุลกับอะไร คำตอบคือสมดุลกับอีกสิ่งหนึ่งที่ธรรมชาติสร้างมาคู่กันในฐานะปรปักษ์ พุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่า “ปัญญา” ความแตกต่างพื้นฐานระหว่างอัตตากับปัญญาคือ อัตตาชักนำเราให้ดึงไปทางเดียวคือทางที่จะทำให้ฉันเหนือกว่าคนอื่น ในขณะที่ปัญญาจะคอยเตือนว่าเป็นไปไม่ได้ที่เราจะมีสุขเพียงคนเดียว ปัญญาจะแนะนำให้เรามองไปรอบๆในขณะที่เดินไปข้างหน้า จริงอยู่ที่

อึดทนกันแก้กล้าขึ้นตามกาลเวลาอาจบอกตัวมันเองว่าฉันเป็นสุขนะ เพราะคนอื่น ๆ อยู่ต่ำกว่าฉันหมด แต่ปัญญาจะแย้งว่าจริงๆ แล้วเธอไม่เคยสุขหรอก เพราะคุณสมบัติหนึ่งของความสุขคือการหยุด คนที่วิ่งอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้ตนเองอยู่ข้างหน้าคนอื่นนั้นจะสูญเสียสิ่งมีค่าอย่างหนึ่งในชีวิตไปคือการได้มีโอกาส “ฟัง” ปัญญาจะช่วยให้เราหยุดเพื่อฟังและเข้าใจ ท้ายที่สุดอึดทนที่วิ่งโหลดไปอย่างไม่อาจควบคุมได้นั้นก็จะสูญเสียแม้แต่การฟัง “เสียงที่แท้ของตัวเอง”

คราวนี้ก็มาถึงความขัดแย้งอย่างที่สองอันได้แก่ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ความขัดแย้งแบบนี้คือสิ่งที่เราพูดถึงกันมากในทางสังคมศาสตร์ สำหรับผม วิชารัฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์นั้นในแง่หนึ่งก็คือศาสตร์สำหรับจัดการกับความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ของผู้คนในสังคม รัฐศาสตร์ว่าด้วยความขัดแย้งในทางการเมือง การปกครอง ส่วนเศรษฐศาสตร์ก็ว่าด้วยความขัดแย้งในทางเศรษฐกิจหรือการทำมาหากิน วิชาสังคมศาสตร์อย่างที่เราเรียนกันในมหาวิทยาลัยนั้นมีรากฐานมาจากความคิดฝรั่งที่เห็นว่าระบบสำคัญกว่าคน ดังนั้นการบริหารความขัดแย้งตามทัศนะสังคมศาสตร์จึงเน้นไปที่การสร้างระบบที่ดี ไม่เน้นการสร้างคนดี

ศาสนาและปรัชญาทางตะวันออกมักเน้นคนมากกว่าระบบ ปรัชญาตะวันออกบางสำนักถึงขนาดไม่เชื่อในระบบเลยทีเดียว อย่างเช่นปรัชญาเต๋า พุทธศาสนานั้นไม่ถึงกับปฏิเสธระบบ แต่ดูจะเห็นว่าคนสำคัญกว่าระบบ จริยศาสตร์แบบที่เน้นสร้างคนมากกว่าสร้างระบบนี้เรียกกันในวงการปรัชญาว่าจริยศาสตร์คุณธรรม (The Virtue Ethics) ซึ่งมีผู้เห็นว่าเดิมทีนั้นจริยศาสตร์โบราณของฝรั่ง เช่นจริยศาสตร์ของพวกกรีกก็เป็นแบบนี้ ฝรั่งที่เน้นระบบเป็นฝรั่ง

สมัยใหม่ เวลานี้ผมเห็นนักปรัชญาฝรั่งสมัยปัจจุบันบางคนหันกลับไปพิจารณาจริยศาสตร์แบบโบราณอีกครั้ง เพราะเบื่อหน่ายกับการ “เล่นกับระบบ” ที่เล่นกันมาหลายร้อยปี แต่ก็ไม่เห็นวาระบบที่เพียรพยายามแสวงหากันนั้นจะช่วยมนุษยชาติได้สักเท่าใดกัน

พุทธศาสนายอมรับว่าระบบมีความสำคัญ ตัวอย่างของระบบก็เช่นกฎหมาย กฎหมายนั้นมีประโยชน์แก่มนุษยชาติมาก หากปราศจากกฎหมาย โลกจะเป็นอย่างไรเราก็คงนึกภาพออก แต่ระบบก็มีจุดอ่อนตรงที่ใช้ได้กับคนดีเท่านั้น คนไม่ดีมักอยู่นอกเหนืออำนาจของกฎหมาย ยิ่งคนไม่ดีที่ฉลาดมากๆ รู้จุดอ่อนและข้อจำกัดของกฎหมายมากๆ ยิ่งสามารถอาศัยช่องโหว่ของกฎหมาย (ซึ่งผมเข้าใจว่าจำเป็นต้องมีและไม่มีทางแก้ได้ตราบเท่าที่กฎหมายเป็นบทบัญญัติที่ต้องใช้กับทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน) แล้วทำตัวเป็นผู้ไม่ต้องทำตามระบบ ประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นความล้มเหลวของระบบอย่างง่าย ๆ ในชีวิตของเราก็คือพวกที่เคารพกฎจราจรด้วยการเข้าคิวจะไปได้ช้า แต่พวกหน้าด้านแซงปาดหน้าขึ้นตรงคอขวดสะพานจะไปได้ก่อน พวกเคารพระบบภาษีจะจ่ายเต็มเม็ดเต็มหน่วย และถูกมองจากสายตาของพวกที่ไม่เคารพกฎกติกาอะไร ทั้งนั้นว่าเป็นพวกโง่เง่าเต่าตุ่น

ผมนั้นเชื่อในระบบเท่าๆ กับที่เชื่อในคนดี คนดีอยู่ที่ไหนก็ดี และอยู่ที่ไหนก็ช่วยเชิดชูที่ตรงนั้น แม้ระบบไม่ดี คนดีก็สามารถทำดีได้ เห็นจะเป็นเพราะเหตุนี้ พุทธศาสนาจึงเน้นการสร้างคนดีมากกว่าการพยายามแสวงหาระบบที่ดี แต่เนื่องจากสังคมเรามีทั้งคนดีและคนไม่ดี พวกคนที่ไม่ดีนี้สังคมเราควรถือเป็นอุดมคติว่าจะพยายามสร้างให้เขาเป็นคนดี จะโดยผ่านทางศาสนาหรือการศึกษาหรืออะไร

ก็ตามแต่ แต่ในระหว่างที่เรายังไม่สามารถกล่อมเกลาเขาให้เป็นคนดีได้นั้น ระบบจะเป็นสิ่งประกันว่าเขาจะไม่ทำความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ความไม่ดีนั้นคนเราจะกระทำในที่ลับ ไม่มีใครคอยจับตอหน้านักข่าว ระบบก็คือการทำให้อะไรก็ตามแต่ที่เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของสังคมกลายเป็นสิ่งที่เปิดเผยต่อสาธารณะ

ชุมชนมหาวิทยาลัยนั้นเป็นชุมชนพิเศษตรงที่สมาชิกของชุมชนนี้ได้รับการคัดสรรมาแล้วโดยระบบว่าเป็นผู้มีความรู้ ปัญหาความขัดแย้งในมหาวิทยาลัยจึงมีลักษณะไม่หลากหลายเหมือนสังคมข้างนอก อย่างน้อยที่สุดในมหาวิทยาลัยก็ไม่มีเจ้าพ่อ ไม่มีอำนาจมืด แต่ที่กล่าวมานี้ก็ไม่ได้หมายความว่ามหาวิทยาลัยไม่มีปัญหาชนิดที่หนักหน่วงอย่างเช่นสังคมข้างนอก ปัญหาบางอย่างอันเป็นความขัดแย้งในมหาวิทยาลัยนั้นผมเห็นว่าแก้ยากกว่าปัญหาหนักๆข้างนอกเช่นปัญหาคอร์รัปชันเสียอีก ที่เป็นเช่นนั้นเพราะปัญหาเหล่านี้เป็นเรื่องของความคิดเห็น ความเชื่อมั่นในกรอบความคิดที่แตกต่างกัน เมื่อไม่นานมานี้ผมได้ยินอาจารย์ผู้ใหญ่ท่านหนึ่งเล่าให้ฟังว่า ศาสตราจารย์จำนวนหนึ่งได้แจ้งแก่ทบวงมหาวิทยาลัยไปว่า ถ้าจะให้ท่านเปิดเผยชื่อเวลาที่ทำและประเมินผลงานทางวิชาการของใคร ท่านจะไม่ยอมอ่าน และท่านคิดว่านี่เป็นสิทธิของท่าน เพียงเท่านี้เราก็คงเห็นแววแห่งความยุ่งยากแล้ว ผู้ถูกประเมินก็ต้องการให้กระบวนการประเมินเปิดเผยแก่สาธารณะ ซึ่งหมายรวมถึงเรา ต้องรู้ว่าใครประเมินเรา จะได้ว่าเราได้รับการประเมินจากผู้ที่เราคิดว่ามีคุณสมบัติควรแก่การอ่านงานของเราหรือไม่ เราคิดว่านี่เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของเรา แต่ในขณะเดียวกันผู้ประเมินงานของเราบางท่านไม่สบายใจที่จะเปิดเผยชื่อ เพราะท่านอาจเคยมี

ประสบการณ์ว่าพอรู้แล้วเจ้าตัวอาจถูกรบกวนในรูปของการวิ่งเต้น โดยผู้ถูกประเมิน หรือไม่ก็ถูกอาฆาตพยาบาทโดยผู้ที่ท่านประเมิน ให้ไม่ผ่าน และท่านคิดว่าสิทธิที่จะปกป้องตัวเองเป็นสิทธิพื้นฐานของท่าน ดังนั้นถ้าจะให้ท่านอ่านก็ต้องไม่เปิดชื่อท่าน ถ้าจะบังคับให้เปิดจะโดยมีกฏระเบียบออกมาหรือโดยอะไรก็ตามแต่ ท่านจะถอนตัว สองสิทธิที่ขัดแย้งกันเช่นนี้เราจะแก้ได้อย่างไร นี่ไม่ใช่เรื่องง่ายเลย

อันที่จริงสังคมมนุษย์ก็พัฒนามาพร้อมๆกับการแสวงหาแนวทางในการจัดการกับสิทธิที่ขัดแย้งกันเช่นนี้ตลอดมา การทำแท้งเกี่ยวข้องกับสิทธิของคนสองคน คนหนึ่งคือแม่อีกคนคือลูก สังคมจะเอาสิทธิของแม่หรือลูกเป็นที่ตั้ง บางสังคมก็เอาลูกบางสังคมก็เอาแม่ตามเหตุผลและปัจจัยแวดล้อมทางสังคมที่แตกต่างกันไป แต่ไม่ว่าจะเอาแบบไหน เราก็มีระบบสำหรับจัดการกับปัญหานั้น โดยที่ระบบนี้ในวันหนึ่งข้างหน้าอาจเปลี่ยนแปลงได้แก้ไขได้ ความขัดแย้งทางวิชาการในมหาวิทยาลัยนั้นผมมองว่าส่วนหนึ่งไม่ต่างจากความขัดแย้งในเรื่องการอ้างสิทธิของคนสองคนอย่างเรื่องการทำแท้ง สิ่งที่เราต้องลงมือกระทำก็คือหาระบบสำหรับจัดการ โดยที่ระบบนี้ในท้ายที่สุดแล้วจะต้องบอกว่าจะเอาสิทธิของใครเป็นตัวขึ้นก่อน ก่อนหน้าที่จะได้ระบบมา เราก็คงต้องอภิปรายถกเถียงกัน แต่ในที่สุดแล้วเราต้องมีระบบสำหรับจัดการความขัดแย้ง

แม้จะมีระบบแล้ว ผมก็ยังเชื่อว่าจะยังมีความขัดแย้งในลักษณะอื่นๆตามมาอีก คราวนี้ปัญหาจะไม่ได้อยู่ที่ระบบแล้ว แต่จะอยู่ที่คน ปัญหาประเภทอยู่ที่คนนี้ผมเข้าใจว่ามหาวิทยาลัยไม่อยู่ในฐานะที่จะแก้ไขอะไรได้ เพราะภูมิปัญญาที่สะสมกันอยู่ในมหาวิทยาลัยนั้น

เป็นแบบเน้นระบบ และดูเหมือนว่าการเน้นระบบนี้จะเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ (การประกันคุณภาพที่เราทำกันอยู่เวลานี้ลึกลงแล้วก็คือระบบที่ไม่เชื่อในคน) หากมหาวิทยาลัยต้องการจัดการกับปัญหาประเภทนี้เห็นที่ต้ออาศัยภูมิปัญญาภายนอก อย่างเช่นศาสนา ปรัชญา หรือแนวคิดใดๆก็แล้วแต่ที่ออกแบบสำหรับจัดการกับปัญหาประเภทนี้

ผมขอยกตัวอย่างที่อาจช่วยให้เห็นสิ่งที่ผมมองเห็นในจินตนาการนี้ชัดขึ้น สมมติว่าเรามีระบบว่าด้วยการประเมินงานทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเอง ตำแหน่งทางวิชาการตั้งแต่ระดับล่างสุดมาจนถึงสูงสุดเป็นเรื่องภายในมหาวิทยาลัยทั้งหมดทั้งสิ้น สมมติต่อไปอีกว่าวันหนึ่งผมส่งงานเพื่อขอรับการประเมินเป็นศาสตราจารย์ งานที่ส่งเข้าเกณฑ์ในแง่รูปแบบ ผมไม่ทราบว่ามีใครคือผู้อ่านงานเพราะระบบที่เราใช้ไม่ให้สิทธิแก่ผู้รับการประเมินที่จะรู้เรื่องนี้ ซึ่งผมก็ยอมรับ หลายเดือนผ่านไป ผลปรากฏว่าผมไม่ผ่านการประเมินด้วยเหตุผลที่บันทึกมาเป็นลายลักษณ์อักษรโดยคณะกรรมการที่ประเมิน หากว่าสิ่งที่บันทึกมานั้นเป็นสิ่งที่อาจตรวจสอบได้ในทางวิชาการ คือบอกได้ว่าผมยังมีความบกพร่องทางวิชาการอย่างนั้นอย่างนี้ชนิดที่ผมไม่มีทางปฏิเสธได้ ทุกอย่างก็จบในทางตรงกันข้าม ถ้าความเห็นของคณะกรรมการทำมาอย่างไม่รอบคอบและผมสามารถแย้งกลับได้ว่าท่านเข้าใจไม่ถูกต้อง เรื่องก็จะจบเช่นกัน แต่การประเมินงานทางวิชาการเท่าที่เป็นมาและจะเป็นต่อไปมักมีอะไรที่เกินไปกว่าความถูกต้องในเชิงวิชาการที่กล่าวมานี้ การอ่านงานทางวิชาการบางครั้งก็เหมือนการดูหนังหรืออ่านนิยายเพื่อตัดสินให้รางวัล งานบางชิ้นไม่ได้พูดอะไรที่ผิดหลัก

วิชาการและทำมาในปริมาณที่มากทีเดียว แต่ผู้ประเมินอาจรู้สึกว่ายังไม่พอที่จะให้ผ่านด้วยเหตุผลอะไรบางอย่างที่อธิบายด้วยภาษาได้ยาก เหมือนผู้เชี่ยวชาญวรรณคดีรู้ด้วยความรู้สึกว่างานอย่าง *War and Peace* ของ Tolstoy นั้นงดงามสมบูรณ์อย่างไร แต่บอกได้ยาก อธิบายด้วยภาษาได้ยาก ผมเชื่อว่านักวิชาการที่มีประสบการณ์มากมายจะมีภาพของสิ่งที่สมบูรณ์แบบในใจเป็นของตนเอง โดยที่ภาพดังกล่าวนี้แต่ละคนไม่จำเป็นต้องมีเหมือนกัน แม้จะสอนอยู่ในสาขาเดียวกันก็ตาม เป็นปกติธรรมดาของมนุษย์ที่เมื่อประเมินอะไรก็ตามแต่ สิ่งที่ถูกนำมาให้เราประเมินจะถูกนำไปเทียบกับสิ่งสมบูรณ์แบบในใจของเรา นั้นงานที่เรายอมรับให้ผ่านก็คืองานที่เราเห็นว่าเข้าใกล้แบบในใจของเราในขอบเขตที่เราเห็นว่าจะอนุโลมได้ ถ้าอยู่ห่างจากแบบนั้นเกินไปเราก็ไม่ให้ และเนื่องจากแบบที่ท่านผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่านมีสัมพันธ์โดยตรงกับประสบการณ์อันได้แก่การได้ท่องเที่ยวไปในโลกแห่งปัญญาและได้พบเห็นงานที่ประณีตสูงส่งมา มาก แบบที่ท่านเก็บไว้ในใจเลยมีคุณภาพสูงส่งตามไปด้วย นักวิชาการที่ยิ่งเก่งเท่าใดก็มักอยู่ใกล้คติประเภทที่มองไม่เห็นคุณค่าของงานที่กระทำโดยนักวิชาการในระดับมาตรฐานทั่วไป งานที่นักวิชาการประเภทนี้จะยอมให้ผ่านจึงมักได้แก่งานชนิดที่เฉียดเข้าใกล้ต้นแบบอันสูงส่งในใจท่านเท่านั้น

มาถึงตรงนี้เราคงพอมองเห็นว่าชีวิตทางวิชาการในมหาวิทยาลัยนั้นบางครั้งอาจต้องเผชิญกับความขัดแย้งที่ไม่อาจหาข้อสรุปเชิง Objective ได้ ทั้งนี้เนื่องมาจากการประเมินงานทางวิชาการในบางครั้งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้อ่านงานจะไม่ใช้ Subjectivity (อันที่จริงการตรวจสอบนิสิตแบบอัตนัยก็น่าจะบอกเราได้

ว่าการยึดเอาความเห็นของตนเป็นศูนย์กลางเป็นเรื่องที่บางครั้งก็ต้องยอมรับว่าหลีกเลี่ยงไม่ได้) เราจะแก้ปัญหาคำขัดแย้งประเภทนี้อย่างไร... ไม่มีคำตอบสำเร็จรูป... คงจะเป็นสิ่งที่เราต้องไขว่คว้ากันเองในสายลมต่อไป

ต่อไปนี้ผมจะลองตอบปัญหาที่ตั้งไว้ข้างต้นดู คำตอบนี้มาจากความเชื่อส่วนตัวของผมและเป็นสิ่งที่ผมยึดถือมานานพอสมควรในชีวิต

จำได้ว่าครั้งหนึ่งนิสิตถามผมเรื่องการตรวจสอบว่าผมใช้เกณฑ์อะไร หลังจากฟังเกณฑ์ที่ผมอธิบายให้ฟังแล้ว นิสิตก็ถามต่อไปว่าอย่างนี้ไม่แปลว่าการตรวจสอบขึ้นอยู่กับความคิดของอาจารย์หรือ ผมตอบว่าคงใช่ ผมเองก็คงมี “แบบในใจ” ของผมเองซึ่งเป็นสิ่งที่ซับซ้อนและเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในชีวิตของผม เจ้าแบบนี้ผมจะใช้เป็นมาตรวัดตรวจสอบนิสิต ใครที่เขียนงานใกล้เคียงกับที่นั่นผมก็จะรู้สึกว่าจะใช้ได้ แต่ถ้าเป็นคนละเรื่องกับแบบ ผมก็คงจะให้ตก หรือให้ผ่านด้วยคะแนนที่ต่ำ ผมจำได้ว่าคำอธิบายที่กล่าวมาข้างต้นทำให้นิสิตในห้องอิงไปพักหนึ่ง ในตอนท้ายของการอธิบายเกณฑ์อันเป็นนามธรรมนั้น ผมได้กล่าวกับนิสิตว่าโลกและชีวิตก็เป็นอย่างนี้ โลกนี้ตามความคิดของผมไม่ใช่สถานที่ที่เราจะคาดหวังความสมบูรณ์ การมีชีวิตอยู่ในโลกก็คือการถูกบังคับให้เล่นเกม ในบางเกมเราเป็นผู้กระทำ แต่ในบางเกมเราเป็นฝ่ายถูกกระทำ เราทุกคนไม่ว่าจะเป็นฝ่ายไหนในเกมไม่มีใครพูดได้ว่าตนเองเป็นคนสมบูรณ์ เราทุกคนล้วนแล้วแต่พกพาภูมิหลังที่ซับซ้อนซึ่งเป็นตัวกำหนดความคิดที่ใช้ในการเล่นเกมนั้น *ความทุกข์ในชีวิตมนุษย์เท่าที่ผมสังเกตเห็นมักมาจากการไม่ยอมรับว่าตนเอง*

กำลังอยู่ในเกมที่ไม่มีทางสมบูรณ์เพราะคนเล่นทั้งตัวเราและฝ่ายตรงข้ามไม่มีใครสมบูรณ์สักคน ผมบอกนิลิตไปว่าในกรณีที่สอบวิชาผมแล้วได้คะแนนดีก็แล้วไป แต่ถ้าคะแนนต่ำ ขอให้เข้าใจว่าคะแนนนั้นมาจากการประเมินของคนคนหนึ่ง ซึ่งไม่ควรจะอนุญาตให้เขามามีอิทธิพลต่อชีวิตเราเกินไปกว่าการเป็นคนตรวจข้อสอบ คนคนนี้อาจเหมาะหรือไม่เหมาะกับการประเมินงานของเราก็ได้ การที่เขาได้มาประเมินเราก็เพราะระบบ ถ้าเรายอมรับว่าเกมต้องดำเนินต่อไป เราก็ต้องยอมรับการประเมิน ถ้าสงสัยก็ถามไถ่ว่าอะไรเป็นอะไร ซึ่งท้ายที่สุดแล้วถ้าระบบเปิดโอกาสให้ผู้ประเมินใช้ดุลยพินิจ เราก็ต้องปล่อยให้เกมเป็นไปตามครรลองของมัน ชีวิตจำเป็นต้องเล่นเกม แต่เราก็ไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของเกมจนลืมไปว่าชีวิตยังมีอะไรอีกมากมายรอให้ทำ

ชีวิตผมแม้จะไม่ใช้ชีวิตที่โลดโผนอะไรนักแต่ก็ผ่านการพิพากษาโดยคนอื่นมาพอสมควร ผลของการพิพากษานั้นบางครั้งก็สมหวัง แต่บางครั้งก็ผิดหวัง ในระยะหลังผมเริ่มรู้สึกวุ่นวายใจ เคร่งเครียด น้อยลง เล่นเกมไปด้วยจิตใจที่วุ่นวายน้อยลง ซึ่งทั้งหมดผมต้องขอบคุณพุทธศาสนาและความคิดทางปรัชญาของคนบางคน ท่านพุทธทาสเคยกล่าวว่า วิธีเอาชนะความขัดแย้งตามแบบพุทธคือไม่สู้และไม่หนี วิธีเอาชนะอังกฤษของคานธีก็แบบเดียวกับที่ท่านพุทธทาสพูดคือไม่สู้แต่ก็ไม่หนี ซาร์ต (นักปรัชญาฝรั่งเศส) ก็พูดว่าถ้าไม่ยอมรับการพิพากษาโดยคนอื่นเสียแล้ว นรกก็ไม่เกิดกับชีวิตเรา สำหรับผมชีวิตก็เหมือนการซื้อผลไม้อย่างเช่นมังคุด บางวันมังคุดกิโลหนึ่งไม่มีเสียสักลูก แต่บางวันก็เสียไปหลายลูก นี่ก็เป็นเกมเช่นกัน... เกมแห่งความไม่แน่นอน... ปัญหาไม่ได้อยู่ที่เราจะเลือก

มั่งคุดอย่างไรจึงจะไม่ได้ลูกที่เสียเลย ซึ่งไม่มีทางทำได้ แต่อยู่ที่ว่า
ทำอย่างไรมั่งคุดเสียๆพวกนั้นจะไม่มีอิทธิพลต่อชีวิตเราต่างหาก

ความขัดแย้งทางวิชาการผมเชื่อว่าคงเกิดกับชีวิตผมไม่วันใดก็
วันหนึ่ง เหมือนการซื้อเงาะหรือมั่งคุด แต่ผมจะพยายามทำใจว่า
มันคือเกมซึ่งสมควรจบที่สนาม ผมจะไม่นำมันมาที่บ้านด้วย

ผมจะพยายาม... ©

(๒๕๔๕)

เพื่อน

ท่านอาจารย์ภาวรรณ หมอกยา บอกผมว่าจะเข้าปีใหม่แล้ว
อยากให้ผมเขียนอะไรมาลงใน “สารสภาคณาจารย์” ฉบับที่จะออก
รับปีใหม่ ผมรับปากท่านอาจารย์ไปแล้ว และขณะนี้กำลังคิดแล้ว
คิดอีกว่าจะพูดเรื่องอะไรดีสำหรับให้ท่านสมาชิกแห่งชุมชนจุฬาฯ
ทั้งหลายได้อ่านกัน การเขียนหนังสือให้คนที่มีความรู้มากๆอ่านนั้น
ยาก แต่ผมจะลองดู

ปีใหม่สำหรับผมในวันนี้ไม่สู้จะมีความหมายสำคัญ ผมเคย
ได้รับบัตรส่งความสุขที่ทางจุฬาฯจัดทำขึ้นแล้วแจกแก่บุคลากรของ
จุฬาฯเพื่อนำไปส่งให้ใครต่อใครในวันปีใหม่ ผมได้รับบัตรเหล่านี้มา
หลายปีแล้ว ปีนี้ก็ได้รับเช่นเดิม แต่บัตรเหล่านี้ผมเก็บเอาไว้เฉยๆ

ไม่ได้ส่งให้ใคร ปริมาณของบัตรเหล่านี้มากขึ้นตามลำดับจนเป็นกองใหญ่ทีเดียว ผมไม่ทราบว่าท่านอื่นจะเป็นเหมือนผมหรือไม่ แต่สำหรับผม การส่งบัตรอวยพรปีใหม่ให้ใครคงไม่อาจจะเกิดได้อีกแล้วในชีวิต เมื่อค่อยๆ แก่ขึ้น ผมเรียนรู้ว่ากาลเวลาสำหรับบางสิ่งได้ล่วงเลยไปแล้วอย่างเงียบๆ โดยที่เราไม่รู้ตัว นี่ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งในเรื่องเหล่านั้น

ผมพยายามพิจารณาหาเหตุผลว่าอะไรทำให้พฤติกรรมของผมเปลี่ยนไปเช่นนั้น ก่อนหน้านี้สมัยที่ยังเป็นหนุ่ม เรียนหนังสือ มีเพื่อนพ้อง ผมเคยส่งบัตรพวกนี้ให้คนหลายคน โดยเฉพาะหญิงสาวที่ผมแอบชอบเขาอยู่สองสามคน ผมไม่แน่ใจว่าคำตอบต่อไปนี้จะถูกต้องหรือไม่ แต่ผมรู้สึกเล็กๆ ว่ามันอาจจะเป็นคำตอบที่ถูกต้องก็ได้ สิ่งที่ทำให้ผมไม่ส่งบัตรอวยพรปีใหม่ให้ใครในช่วงเกือบจะ ๑๐ ปีที่ผ่านมาที่น่าจะเป็นเพราะ... *ผมมองหาเพื่อนไม่เจอ...* นั่นเอง

ความปรารถนาและสิ่งที่เราเข้าใจว่าสำคัญแก่ชีวิตนั้นอาจเปลี่ยนไปได้ตามกาลเวลา เมื่อแก่มากขึ้น มีความทุกข์ทางใจเล็กๆ มากขึ้น ผมเรียนรู้ว่าชีวิตของเราจะต้องการ “เพื่อน” มากขึ้น เพื่อนในที่นี้อาจมิได้หลายรูปแบบ ภรรยา สามิ และลูกๆ ที่เข้าใจกันดีนั้นเป็นเพื่อนที่อยู่ใกล้ตัวเรามากที่สุด เมื่อไม่นานมานี้ ผมต้องไปเฝ้าไข้ภรรยาในโรงพยาบาลอยู่หนึ่งสัปดาห์ ภายในห้องที่เงียบสงบ มีแสงแดดอ่อนๆ สาดเข้ามาในช่วงสายๆ ภาพภรรยาที่นอนอยู่บนเตียงคนไข้ แวดล้อมด้วยหมอและพยาบาลที่เข้ามาถามไถ่ดูอาการนั้นทำให้ผมรู้สึกถึงอะไรไปมากมาย *ซึ่งไม่เคยรู้สึกมาก่อน* ผมมาอยู่ในห้องนี้ไม่ใช่เพื่อจะช่วยเหลือความเจ็บไข้ของภรรยา เพราะหน้าที่นี่มีหมอและพยาบาลทำอยู่แล้ว แต่สิ่งที่คนในครอบครัวเรา

ต้องการในยามเจ็บใช้นั้นคือ “เพื่อน”

เพื่อนนั้นไม่จำเป็นต้องคุยกันมากก็ได้ อาจจะทะเลาะกันบ้างก็ได้ แต่ในท้ายที่สุดแล้วสิ่งที่จะบอกว่าเราเป็นเพื่อนกันก็คือ *เมื่ออีกคนไม่อยู่ เราจะรู้สึกได้ถึง การขาดหายไปของอะไรบางอย่างที่สำคัญ และไม่อาจชดเชยด้วยสิ่งอื่นใด*

โลกนี้เป็นสิ่งที่เข้าใจยาก เข้าใจยากเพราะบางครั้งเรามองไม่เห็นเหตุผลว่าทำไมโลกเราจึงต้องมีของอะไรแบบนี้ด้วย คนไข้ที่ไปหาหมอด้วยอาการผิดปกติในร่างกายเพียงเล็กน้อยแล้วได้รับการบอกเล่าจากหมอว่าเขากำลังเป็นมะเร็งคือคนที่เราอาจจินตนาการได้ว่า ณ ช่วงเวลาที่เขาได้รับข่าวนั้น ทุกสิ่งในโลกได้หมดความหมายไปสำหรับเขาอย่างสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเงินทอง ตำแหน่งหน้าที่ ลาภยศและบริวาร เขาซึ่งเป็นคนที่อาจไม่เคยคิดเรื่องอะไรที่ลึกซึ้งมาก่อนในชีวิตอาจจะตั้งคำถามที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับชีวิตได้ว่า ทำไมหนอชีวิตของฉันจึงต้องเดินมาถึงจุดนี้ในวันนี้ ทำไมโลกนี้จึงสร้างให้ชีวิตเจ็บป่วย และทำไมความเจ็บป่วยบางอย่างจึงน่าสะพรึงกลัวขนาดเพียงแค่ว่าได้ยินชื่อว่าเราเป็นเท่านั้นเราก็เข่าอ่อนแล้ว ลือตเตอร์ในนามของโรคภัยไข้เจ็บนั้นอาจตกแก่เราทุกคน บางคนอาจถูกรางวัลที่หนึ่ง บางคนที่สอง ที่สาม... *ไม่มีใครที่จะไม่ถูกรางวัล... และเจ้าลือตเตอร์ที่ว่านี้ก็ไม่เกี่ยวกับการซื้อขายเสียด้วย มันถูกมอบใส่ประเป๋าชีวิตของเราไปแล้วตั้งแต่เกิดทุกคนอย่างเงิบเงียบ (ด้วยอำนาจของอะไรสักอย่างที่ศาสนาในโลกพยายามที่จะเข้าใจอยู่) โดยไม่มีใครล่วงรู้ว่าใบที่ตนเก็บไว้ในกระเป๋านั้นวันหนึ่งมันจะถูกรางวัลอะไร... แต่วันหนึ่งเราจะรู้...*

ในวันที่รู้ (อย่างที่ผมกล่าวตอนต้น) สิ่งต่างๆในโลกที่เคยมี

ความหมายกับเราคงไร้ความหมายไปเสียมาก สิ่งแรกที่จะยังมีความหมายต่อเราก็คือเวลาที่เหลืออยู่ในชีวิตซึ่งเราไม่อาจแน่ใจได้ว่ามันจะคิดเป็นกี่ปี กี่เดือน หรือว่ากี่วัน แต่เวลาในชีวิตในสภาพเช่นนั้นก็คงไม่ต่างจากความว่างเปล่าหากปราศจากสิ่งอื่นที่จะมาช่วยให้เวลาในทางกายภาพนั้นมีความหมายขึ้นมา ตรงนี้เองที่ผมคิดว่า สิ่งที่เรียกว่าเพื่อนนั้นจะกลายเป็นของมีค่าขึ้นมาอย่างมหาศาล ค่าของสิ่งทั่วไปเราประเมินจากการที่มันสามารถซื้อหาได้ด้วยเงินจำนวนเท่าใด ถูกก็ค่าน้อย แพงก็ค่ามาก กฎเกณฑ์เรื่องราคาที่ว่านี้ว่าไปแล้วก็สามารถใช้ได้ดีกับมิตรภาพ สิ่งที่มีค่าที่สุดนั้นย่อมต้องได้แก่สิ่งที่ไม่อาจซื้อหาด้วยเงิน พิจารณาจากแง่นี้เราก็กำลังกล่าวถึงสิ่งที่มีค่าสูงสุดสองอย่าง ทั้งคู่ซื้อไม่ได้เหมือนกัน อย่างแรกคือเวลาในชีวิต อย่างที่สองคือมิตรภาพ แปลกตรงที่สองอย่างนี้เอาไปเอามากลับเกี่ยวข้องกันอย่างมาก มีเพียงอย่างเดียวชีวิตเราจะไม่สมบูรณ์เลย

วรรณกรรมอินเดียโบราณอย่างเช่น “*हितประเทศ*” หรือ “*ชาดก*” นั้นมักให้ความสำคัญแก่การที่ชีวิตของเราจะต้องมีเพื่อน ใน*हितประเทศ*นั้นมีอยู่ตอนหนึ่งที่เป็นการสั่งสอนราชบุตรว่าจะพึงผูกมิตรได้อย่างไร ใน*ชาดก*ของพระพุทธศาสนาก็พูดเรื่องมิตรเอาไว้มากเสียจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องหลักเรื่องหนึ่งของวรรณกรรม*ชาดก* ที่มิตรเป็นเรื่องสำคัญในสายตาของคนอินเดียโบราณก็คงเพราะว่าคนเหล่านี้เป็นคนช่างคิด เมื่อช่างคิดก็รู้ว่าอะไรกันหนอที่ควรจะต้องถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญที่ชีวิตของเราจะพึงเรียกร้องหา ชีวิตในวันนี้ผมรู้สึกว่างไกลจากชีวิตที่ดีงามที่พูดเอาไว้ในวรรณกรรมโบราณเหล่านี้มาก วันหนึ่งๆ เราพบคนมากมาย แต่ไม่มีใครเป็นเพื่อนของเรา

ชายหนุ่มคนหนึ่งทำงานเป็นพนักงานธนาคารซึ่งเช่าคอนโดอยู่ใจกลางเมืองไม่เคยรู้จักคนที่ห้องข้างๆ เมื่อเขาลงลิฟต์คอนโดมาทุกเช้า เขาจะพบคนมากมายในลิฟต์ที่เขาไม่รู้จัก เมื่อเขาขับรถออกมานอกถนน ผู้คนที่รถเขาแล่นผ่านไปก็ไม่ใช่คนที่เขารู้จัก เมื่อเขาไปที่ทำงาน เขาก็ตรงไปที่โต๊ะ เองงานที่จะต้องทำออกมาเตรียม ไม่พูดไม่จกกับคนที่อยู่โต๊ะข้างๆ เพราะไม่รู้จักกัน พักกลางวันเขาไปกินข้าวในศูนย์อาหารคนเดียว ที่นั่นก็เต็มไปด้วยคน แต่ไม่มีใครเป็นเพื่อนของเขา

ชีวิตตามที่กล่าวข้างต้นว่าไปแล้วช่างเป็นชีวิตที่โดดเดี่ยวเสียเหลือเกิน ผมเข้าใจว่าชีวิตแบบนี้มีมากมายในโลกสมัยใหม่ ชีวิตเหล่านี้โดดเดี่ยวเพราะคนอื่นที่แวดล้อมเขาอยู่มีสภาพเป็นเพียงฉากหลังให้กับชีวิตของเขาเท่านั้น ภาพวิวนิรันดร์รูปที่ทำหน้าที่เป็นฉากหลังให้เรานั้นไม่มีความหมายอื่นใดต่อชีวิตเรานอกจากเป็นฉากหลัง ละครชีวิตของคนสมัยใหม่ก็คือละครที่ทุกคนเล่นอยู่คนเดียว เมื่อฉันเล่น คุณก็เป็นฉากหลัง เมื่อคุณเล่น ฉันก็เป็นฉากหลัง วันหนึ่งชายหนุ่มที่เช่าคอนโดอยู่นั้นอาจไม่มาทำงาน โต๊ะของเขาว่างเปล่า คนข้างๆรู้เพียงว่าโต๊ะของเขาว่างเปล่า ทุกคนจะรู้สึกเพียงเท่านั้น เพราะก่อนหน้านั้นและเวลานี้โต๊ะทำงานของเขาตัวนี้ก็มีสถานะเป็นเพียงฉากหลังสำหรับพวกเขาเท่านั้น ฉากหลังวันนี้ อาจแปลกไป แต่ไม่ก็หน้าที่ข้างหน้าเขาก็จะชิน การหายไปขององค์ประกอบในฉากหลังนั้นไม่เหมือนการหายไปของเพื่อน เพราะเราจะไม่รู้สึกราวมีอะไรขาดหายไปอย่างไม่มีอะไรมาชดเชยได้กับฉากหลัง คนข้างห้องที่คอนโดแจ้งตำรวจว่าเขาได้กลิ่นเหม็นจากห้องของชายคนนั้น เมื่อประตูห้องเปิดออก คนที่มุงดูก็พบว่าเขาได้

กลายเป็นศพไปแล้ว ศพนั้นก็เป็นฉากหลัง ไม่นานทุกอย่างก็เข้าที่เข้าทาง ทุกคนเริ่มชิน ห้องของเขามีคนใหม่มาอยู่ เป็นฉากหลังอันใหม่... ก็เท่านั้นเอง

มหาวิทยาลัยในแง่ที่เป็นตัวอาคารสำนักงานและห้องเรียนนั้นก็อาจเป็นแค่ฉากหลังสำหรับเราแต่ละคนที่เดินกันขวักไขว่ ผมเคยคิดในบางวันว่า มหาวิทยาลัยจะเป็นที่ที่เราจะคาดหวังว่าจะได้พบเพื่อนได้ใหม่... *จนวันนี้ผมก็ตอบคำถามนี้ไม่ได้...* อาจารย์มหาวิทยาลัยนั้นส่วนมากพบกันเพียงผิวเผิน เมื่ออยู่ในลิฟต์เราไม่รู้จะพูดอะไรกัน ยิ่งนักเรียนนั้นยิ่งห่างไกลจากเรามาก ถ้ามหาวิทยาลัยหมายถึงเพื่อนอาจารย์และนิสิต ผมก็*ไม่รู้จักมหาวิทยาลัยเลย* เพราะผม*ไม่รู้จักใคร*

เพื่อนนั้นดูที่คุณภาพ ไม่ได้ดูปริมาณ ท่านพุทธทาสเคยเขียนเล่าประสบการณ์ของท่านไว้ว่าเมื่อแรกที่ท่านออกเดินทางจากกรุงเทพกลับไปยังบ้านเกิดเพื่อ “เดินตามรอยพระอรหันต์” นั้น ท่านไปอย่างคนตัวคนเดียว เป็นการย้อนกลับไปหาความโดดเดี่ยวชนิดที่น้อยคนนักจะทำได้ ท่านเล่าว่าท่านอยู่ที่สวนโมกข์ซึ่งตอนนั้นเป็นเพียงวัดร้างกลางป่าที่บอยู่คนเดียวราวสามสี่ปี ต่อมาก็มีพระจากอีสานรูปหนึ่งเดินด้วยเท้าเปล่าจากจังหวัดชัยภูมิไปจนถึงสวนโมกข์แล้วได้ขอพำนักอยู่กับท่านพุทธทาส สวนโมกข์ที่เคยอ้างว้างพลันมีชีวิตชีวาขึ้นทันทีเพราะเวลานี้สวนโมกข์ได้กลายเป็นสถานที่ยี่อันไร้เพื่อนมาเป็นสถานที่ที่มีเพื่อน ท่านพุทธทาสเล่าว่าสหายทางธรรมท่านนี้วันๆไม่พูดไม่จา เอาแต่ปฏิบัติธรรม ความเป็นเพื่อนนั้นไม่ได้วัดจากคำพูดเลย แต่วัดจากสิ่งที่แสดงออก สำหรับท่านพุทธทาส ตอนที่ท่านเดินทางจากเมืองหลวงย้อนกลับไปยังป่าดงด้วย

อุดมการณ์ที่จะฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างสมัยพุทธกาลขึ้นมาใหม่ในศตวรรษนี้ท่านคงมีความไม่แน่ใจตามประสามนุษย์ว่าสิ่งที่ตนกำลังจะทำนั้นถูกต้องแล้วหรือ ยิ่งเมื่อมาอยู่ที่สวนโมกข์ใหม่ๆแล้วเวลาออกบิณฑบาตในตอนเช้าได้ยินเสียงคนตะโกนบอกลูกหลานให้ระวัง “พระบ๋า” ด้วยแล้ว จิตใจอันเข้มแข็งแต่ต้นของท่านนั้นคงอ่อนเปลี้ยลงไปมาก ต่อเมื่อได้เพื่อนมาอยู่ด้วย เพื่อนนั้นก็คือน้ำเย็นชื่นใจใสสะอาดที่ช่วยหล่อเลี้ยงความรู้สึกเล็กๆข้างในว่า “ที่ฉันทำมานี้ถูกแล้ว” นี่คือความหมายอันยิ่งใหญ่ของเพื่อน

เพื่อนนั้นอย่างไรเสียก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง สหายธรรมของท่านพุทธทาสรูปนั้นไม่นานต่อมาก็มรณภาพลง แต่ความทรงจำที่เรามีต่อเพื่อนนั้นอยู่ยืนยาว อย่างน้อยก็ตราบเท่าที่เรายังมีลมหายใจ มีสิ่งหนึ่งที่ติดค้างอยู่ในความคิดและความทรงจำของผมอยู่ตลอดมาคือ เดิมนั้นผมเคยบวชอยู่นาน วัดนั้นอาจกล่าวได้เต็มทีว่าเป็นสถานที่ที่เราจะพบมิตรสหายได้มากมายไม่รู้จบสิ้น ผมเคยป่วยตอนเป็นสามเณร ยังจำได้ที่เพื่อนๆได้พาผมไปส่งโรงพยาบาลและแวะเวียนไปเยี่ยม พวกเรามาจากคนละที่ละทาง มาจากคนละพ่อแม่ แต่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ว่า ชุมชนสงฆ์นี้จะเป็นที่ละลายภูมิหลังอันแตกต่างกันนั้นให้เหลือเพียงความเป็นเพื่อนที่ท่านเรียกในภาษาพระว่า “กัลยาณมิตร” ทรงอุปมาว่าทะเลนั้นเป็นแหล่งรวมของน้ำที่มาจากทุกสารทิศ เมื่อสายฝนหลังชโลมภูมิภาค กระแสธารน้อยใหญ่ก็เรื่อยไหลมาจากที่ต่างๆ แล้วก็รวมลงที่มหาสมุทร ความเป็นปัจเจกภาพของสายธารแต่ละสายนั้นท้ายที่สุดแล้วก็จะหลอมละลายกลายเป็นเอกภาวะแห่งท้องทะเล คำเปรียบเทียบนี้งดงามและผมเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ว่าเป็นจริงอย่างไม่มีอะไรให้

สงสัย เวลานี้เมื่อผมกลับไปยังวัดในฐานะครูสอนในมหาวิทยาลัย สงฆ์ ความรู้สึกที่ว่าตนและหลวงพ่หลวงตาพระหนุ่มเณรน้อยทั้งหลายคือสหายแห่งกันและกันก็ยังมีอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง ผมอาจพูดผิดไปที่พูดไว้ตอนต้นว่าที่ผมไม่ได้ส่งบัตรอวยพรปีใหม่ให้ใครมานานแล้วเพราะผมขาดเพื่อน ที่จริงเพื่อนทางธรรมที่ผมเคยมียังมีอยู่และคงมีตลอดไป แต่ท่านเหล่านี้ก็ไม่ต้องการบัตรอวยพรอย่างชาวโลกเรา

ย้อนกลับมาที่มหาวิทยาลัย... ก่อนจะเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยนั้นผมฝันอะไรไว้มาก เหมือนที่เคยฝันว่าอยากจะเป็นเหมือน “ศรีบูรพา” สมัยที่ยังทำหนังสือพิมพ์อยู่ แต่ความฝันเหล่านี้ก็เลือนรางลงไปตามกาลเวลาเสียเป็นส่วนมากแล้ว มหาวิทยาลัยตามความคิดของผมไม่ควรจะแตกต่างจากวัดมากนัก ต่างกันบ้างก็ตรงที่วัดนั้นควรเป็นรมณีสถานแห่งความสงบ แต่มหาวิทยาลัยควรเป็นรมณีสถานแห่งปัญญา ที่ไม่ต่างกันเลยก็คืออาจารย์มหาวิทยาลัยกับพระนั้นควรมีชีวิตอันสมถะ อยู่ในโลกแต่ก็ไม่ติดกับโลก ดั่งหยदनน้ำบนใบบัว ผมค่อนข้างแน่ใจว่าความคาดหวังเช่นนี้ผิดยุคผิดสมัยไปมาก อาจนับเป็นพันๆปี มหาวิทยาลัยในความหมายของรมณีสถานแห่งปัญญาแบบนี้คงพอหาได้ในสมัยพุทธกาล สมัยที่สำนักทศปาโมกข์แห่งเมืองตักกิลิลาวยังรุ่งเรืองอยู่ จะอย่างไรก็ตาม ความผิดยุคผิดสมัยนี้ผมเชื่อว่าอาจเป็นเพียงเรื่องทางข้อเท็จจริงเท่านั้น ไม่ใช่เรื่องของอุดมคติ กล่าวให้เข้าใจง่ายคือ จริงที่มหาวิทยาลัยในโลกสมัยใหม่เปลี่ยนไปจากสำนักทศปาโมกข์โบราณอย่างมหาศาล แต่ถ้าถามว่าจิตวิญญาณแบบโบราณนั้นยังเป็นของดีอยู่หรือไม่ ผมก็อยากฟังความเห็นของผู้ที่ปฏิเสธเรื่องนี้เหมือนกัน

ว่าท่านจะมีรายละเอียดเหตุผลอย่างไรบ้างที่จะทำให้ผมยอมรับว่าตนเองควรเลิกยุ่งกับความอันคิดอันแสนโบราณนี้เสียที

ผลผลิตของความเป็นมหาวิทาลัยสมัยใหม่คืออะไร สิ่งดี ๆ ก็คงมีมาก แต่ภายในสิ่งดี ๆ ในความหมายของการมีสาขาวิชาให้มนุษย์ได้เรียนรู้มากขึ้นก็มีบางสิ่งที่เราอาจสัมผัสได้ว่าเป็นด้านที่ยังบกพร่องอยู่ ถ้าผมเป็นอาจารย์ของตักกสิลาเมื่อครั้งกระโน้น ผมคงมีเพื่อนมากมาย กัลยาณมิตรตามคติของพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่งเกื้อกูลให้ความเป็นรมณีสถานแห่งความสงบของวัดเกิดได้ง่าย พูดอีกอย่างคือชีวิตที่สงบในวัดนั้นเกี่ยวข้องกับการมีเพื่อน เราจะสงบได้อย่างไรถ้าเราอยู่ท่ามกลางความวุ่นวาย ในทำนองเดียวกันความเป็นรมณีสถานแห่งปัญญาของมหาวิทาลัยก็ต้องการเพื่อนในปริมาณที่ไม่ต่างกัน

เคยมีเพื่อนอาจารย์ท่านหนึ่งในภาควิชาของผมตั้งข้อสังเกตว่า พวกเราที่ทำงานอยู่ใกล้ ๆ กันมักไม่ชื่นชมผลงานของกัน เราไม่อ่านงานของเพื่อน ไม่รู้ว่าเพื่อนกำลังทำวิจัยเรื่องใด เพื่อนของเราบางคนเป็นผู้ที่คนข้างนอกชื่นชม แต่เราไม่เคยชื่นชมเพื่อนของเราเลย เราซึ่งไม่ชื่นชมเพื่อนนั้นอาจเป็นคนเก่ง เป็นคนที่คนอื่น ๆ ข้างนอกชื่นชม คุณสมบัติของอาจารย์มหาวิทยาลัยตามที่เพื่อนอาจารย์ของผมท่านนี้เอ่ยถึงคือการทำตัวให้คนอื่นชื่นชม โดยที่พวกเราซึ่งล้วนแต่ถูกชื่นชมโดยคนอื่นไม่เคยชื่นชมพวกกันเอง ผมไม่อยากเชื่อว่าข้อสังเกตนี้จะเป็นจริงทั้งหมด ผมอยากให้เรื่องนี้เป็นเพียงเรื่องของความหลงลืมชั่วคราวที่ช่วยยามที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ทันทีที่เราตระหนักรู้ *ความสำเร็จหรือล้มเหลวของชีวิตนั้นเป็นของธรรมดา แต่ถ้าเรามีเพื่อน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจะมีความหมายเพราะเรามี*

คนร่วมยินดี ในทำนองเดียวกัน ถ้าเราล้มเหลว ความล้มเหลวนั้นก็
จะมีความหมายหากว่าเรามีเพื่อน เพราะเพื่อนจะช่วยให้กำลังใจ
เพื่อให้เราเอาชนะความล้มเหลวเช่นนั้นได้ในโอกาสต่อไป ชีวิตที่
ปราศจากเพื่อนจะมีความหมายอะไร เพราะไม่ว่าคุณจะประสบ
ความสำเร็จหรือล้มเหลว คุณก็ประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว
เพียงลำพังตัวคุณเอง

ปีใหม่นี้ผมไม่มีอะไรจะอวยพร และไม่เคยศรัทธาในเรื่องการ
อวยพรด้วยวาจา สิ่งที่ผมอยากฝากให้พวกเราลองช่วยกันคิดคือทำ
อย่างไรวัฒนธรรมแห่งการมีเพื่อนและเป็นเพื่อนของกันและกันจะ
เกิดได้ในมหาวิทยาลัยอันเป็นสถาบันหลักของชาติที่สำคัญอันหนึ่ง
ผมเคยดูหนังของคุโรซาว่าเรื่องหนึ่งชื่อ “Madadayo” เป็นหนัง
เกี่ยวกับศาสตราจารย์สอนวรรณคดีเยอรมันในมหาวิทยาลัยของ
ญี่ปุ่นท่านหนึ่งที่เกษียณอายุแล้วยังมีลูกศิษย์ลูกหามาเยี่ยมเยือน
ช่วยเหลือและรับการช่วยเหลืออยู่ไม่ขาด นี่คือนั่งที่แสดงว่า
ภายในมหาวิทยาลัยก็มีจารีตแห่งความเป็นเพื่อนที่ยั่งยืนได้ เพื่อน
ประเภทหนึ่งที่สำคัญนั้นคือครูที่อาวุโส ผมทราบมาว่า เมื่อรัฐบาลมี
มติให้อาจารย์อาวุโสในมหาวิทยาลัยต่างๆอยู่ต่อได้ช่วงเวลาหนึ่ง
หลังเกษียณ ได้เกิดเหตุการณ์ที่น่าเศร้าอย่างหนึ่งขึ้นคือการที่คน
หนุ่มๆสาวๆ ในภาควิชาแต่ละแห่งได้พิพากษาว่าจะเอาอย่างไรกับ
อาจารย์ที่แก่ชราเหล่านี้ การพิพากษาที่เกิดบางแห่งดำเนินไปอย่าง
ละมุนละม่อม อย่างศิษย์และครู แม้ผลจะออกมาว่าเราไม่จำเป็นต้อง
ต้องให้ครูอยู่เพราะเด็กๆที่ทำงานอยู่ยังรับมือกับงานที่ภาคทำอยู่ได้
แต่ที่เกิดบางแห่งนั้นผมอยากพูดว่า เป็นสิ่งซึ่งแสดงว่า ที่ตรงนั้น
ห่างไกลจากการเป็นรมณีสถานแห่งปัญญาโดยแท้ เพราะในนั้นไม่

มีใครเป็นเพื่อนใคร ไม่มีใครเป็นศิษย์ใคร ทุกคนมีแต่วาตะและ
เหตุผลที่แหลมคมด้วยกันทั้งสิ้น ©

(๒๕๔๙)

ครูกับศิษย์

ท่านอาจารย์ภาววรรณ หมอกยา บอกผมว่าในบทความก่อนของ ผมมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่พูดถึงครูกับศิษย์ในฐานะผู้ที่เป็นเพื่อน ของกันและกันได้ อยากให้ผมพูดเรื่องนี้ต่อสักหน่อย ผมนั้นเชื่อว่าการพูดมากหรือบอຍเกินไปไม่ดี แต่ด้วยความเกรงใจท่านอาจารย์ ภาววรรณ จึงขอรบกวนท่านผู้อ่าน “สารสภาคณาจารย์” อีกสักเล็กน้อย เพื่อเพิ่มเติมสิ่งที่อยู่ในใจผมในเรื่องนี้ดังนี้ครับ

๑. ผมเชื่อว่าในชีวิตของคนคนหนึ่ง สิ่งเคารพยึดเหนี่ยวในใจ เป็นสิ่งสำคัญ ในหนังสือพุทธประวัตินั้นกล่าวไว้ว่าหลังจากที่ได้ ตรัสรู้แล้ววันหนึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงรำพึงว่า “ชีวิตที่ปราศจากสิ่ง เคารพยึดเหนี่ยวในใจย่อมลำบาก อย่างกระนั้นเลย เราควรคิดหา

อะไรสักอย่างสำหรับให้ใจได้เคารพยึดเหนี่ยว” หนังสือกล่าวว่า หลังจากทรงไตร่ตรองหาบุคคลที่จะทรงเคารพยึดเหนี่ยวก็ไม่ทรงพบว่าใครที่มีคุณสมบัติอันนั้น จึงทรงหันไปพิจารณาสิ่งอื่นที่ไม่ใช่บุคคล ท้ายที่สุดก็ทรงพบว่าพระธรรมที่ได้ตรัสรู้นั้นเองที่เหมาะสมจะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว จึงได้ทรงสรุปว่า “ต่อแต่นี้ไป เราจะเคารพธรรมในฐานะสิ่งยึดเหนี่ยวในใจ” พระพุทธองค์นั้นทรงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เพียบพร้อมมากกว่าเราขนาดนั้นยังทรงเห็นว่าชีวิตจะต้องมีสิ่งเคารพยึดเหนี่ยว แล้วคนธรรมดาอย่างเราๆจะต้องการสิ่งนี้มากขนาดไหน นักคิดตะวันตกบางคนนั้นพยายามปฏิเสธสิ่งเคารพยึดเหนี่ยวด้วยเหตุผลว่าการมีสิ่งนี้แปลว่าชีวิตเราไม่มีเสรีภาพอย่างเต็มที่ นั่นก็เป็นมุมมองหนึ่ง ผมไม่เห็นด้วยกับความคิดนั้น แต่เห็นคล้อยตามพุทธศาสนาที่ว่า การมีสิ่งยึดเหนี่ยวต่างหากที่จะช่วยให้เรามีเสรีภาพ *ถ้าไม่มีเรือใบที่แข็งแรงมั่นคง คุณจะล่องไปจนสุดขอบโลกอย่างไรที่ใจปรารถนาได้ไหม*

๒. สิ่งเคารพยึดเหนี่ยวในใจของคนเรานั้นอาจมีได้หลายอย่าง และแต่ละคนอาจต้องการสิ่งเคารพยึดเหนี่ยวไม่เหมือนกัน ในบางวัฒนธรรมเช่นอินเดีย ครูเป็นสิ่งที่หนึ่งที่เชื่อกันว่าชีวิตของเราต้องการในฐานะสิ่งเคารพยึดเหนี่ยว เมื่อแรกที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชนั้น สิ่งแรกที่ทรงกระทำคือสืบทอดหาครู การทดลองแสวงหาหนทางด้วยพระองค์เองเกิดขึ้นหลังจากกระบวนการสืบทอดหาครูและทดลองกระทำตามที่ครูสอนจบสิ้นลงแล้ว เพราะไม่มีครูที่จะให้ตนได้เป็นศิษย์แล้ว ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่าครูในวัฒนธรรมอินเดียนั้นสำคัญในแง่ของการเป็นจุดตั้งต้นของการแสวงหาสิ่งดีงามอย่างไร เมื่อตรัสรู้แล้ว สิ่งแรกที่ทรงระลึกถึงก็

คือครู ทรงปลาบปลื้มว่าสิ่งที่ทรงค้นพบนั้นมีค่ามหาศาลและสิ่งที่มีค่าเช่นนั้นบุคคลแรกที่สมควรได้ร่วมชื่นชมด้วยก็คือครู พระปัญญา-
 วัคคีย์นั้นไม่ใช่คณะบุคคลชุดแรกที่ทรงระลึกถึง บุคคลแรกๆที่ทรง
 ระลึกถึงก็คือครูสองท่านคือ อาพารดาบสและอุททกดาบส อันเป็น
 ปฐมครูของพระองค์ แต่สองท่านก็ได้เสียชีวิตไปก่อน พิจารณาจาก
 พุทธประวัติ ครูนอกจากจะมีความหมายในแง่ที่เป็นจุดตั้งต้นของ
 การแสวงหาความดีงาม ครูยังมีความหมายในแง่ที่เป็นบุคคลที่จะ
 ร่วมชื่นชมเมื่อศิษย์ประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความ
 สำเร็จอันมีความหมายเป็นความดีงามแก่ส่วนรวม

๓. การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นส่วนหนึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็น
 การ “ต่อยอด” สิ่งที่ทรงเรียนมาจากครู ผมจะไม่อธิบายรายละเอียด
 เรื่องนี้ แม้จะเห็นว่ามิชชาวพุทธไม่น้อยที่อยากจะเชื่อว่าการ
 ตรัสรู้ไม่เกี่ยวกับสิ่งที่ทรงเรียนมาก่อนหน้านั้น นิวตันนั้นพูดอยู่
 เสมอว่าเขาเปรียบเหมือนคนที่ยืนอยู่บนไหล่ของยักษ์ ยักษ์ในคำ
 อุปมาของนิวตันคือแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ที่สะสมกันมาก่อนหน้า
 นั้นผ่านทางความคิดของนักวิทยาศาสตร์คนสำคัญๆไล่มาจากสมัย
 กรีกจนถึงยุคของเขาเอง ที่นิวตันพูดเช่นนี้ก็เพื่อจะบอกว่าทฤษฎีที่
 เขาเสนอนั้นไม่ควรมองว่าเกิดเองลอยๆ ถ้าไม่มียักษ์ให้เขายืนบน
 ไหล่ เขาจะไม่มีทางมองเห็นสิ่งที่อยู่ไกลโพ้น ณ สุดขอบฟ้านี้ได้
 นี่คือการนอบน้อมถ่อมตนของนักวิทยาศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่ของโลก
 คนหนึ่ง ยักษ์ที่นิวตันกล่าวถึงนั้นหากพิจารณาจากทัศนะของพุทธ-
 ศาสนาก็คือครู นิวตันที่ยืนบนไหล่ของยักษ์ก็คือศิษย์ พิจารณาจาก
 แง่มุมนี้ ความสำคัญอีกประการหนึ่งของครูก็คือการหนุนส่งศิษย์ให้
 ก้าวหน้าอกงามตามความสามารถของเขาจะบันดาลให้เกิดขึ้นได้

ซึ่งอาจหมายถึงการก้าวหน้าไปเกินกว่าครูด้วย

๔. การเป็นครูในมหาวิทยาลัยนั้นมีปัจจัยที่อาจทำให้เราซึ่งเป็นครูไม่อาจทำตัวในฐานะผู้หนุนส่งให้ศิษย์ได้ก้าวไปข้างหน้าอย่างสง่างามตามทิศทางที่ออกมาจากข้างในของเขาหลายอย่าง สิ่งหนึ่งที่ผมสังเกตเห็นก็คือพัฒนาการที่เกิดขึ้นตามกาลเวลาซึ่งสัมพันธ์กับวัยของเราที่เป็นครูด้วย ศาสตราจารย์หรือรองศาสตราจารย์อายุราวๆ ๕๐ ปี จบปริญญาเอกมาอีกลิบกว่าปีแล้วและมีประสบการณ์ในการทำวิจัยมาต่อเนื่องอาจไม่ได้ฉุกใจคิดว่าตนเองนั้นมีต้นทุนที่สะสมมามากมายอย่างไร เมื่อไม่ตระหนักคิดจะเพราะหลงลืมหรือไม่ทันได้นึกถึงก็ตามที่อาจรู้สึกว่าคุณศิษย์ที่กำลังเขียนวิทยานิพนธ์มาส่งนั้นช่างใจเฝ้าอะไรอย่างนี้ ภาษาก็ไม่เรื่อง การเรียบเรียงความคิดก็ไม่ได้เรื่อง ตรรกะหรือเหตุผลก็หลวมโครกคราก เมื่อรู้สึกว่าได้เรื่องก็กระหนาบลูกศิษย์ไปแรงๆว่าที่คุณเขียนมานี้ใช้ไม่ได้เลย ไปเขียนมาใหม่ ฝ่ายศิษย์นั้นเมื่อโดนกระหนาบแรงๆก็อาจเซ่ออยู่พักหนึ่ง แต่เมื่อรวบรวมสติได้หลังจากนั้นในบางวันก็อาจพยายามทบทวนหาจุดบกพร่องของงานตนแล้วพยายามเขียนมาใหม่ด้วยความหวังว่าคราวนี้อะไรๆคงดีขึ้นบ้าง หากปฏิบัติที่เขาได้รับในครั้งต่อมาไม่ต่างจากคราวก่อน สิ่งที่จะเกิดขึ้นกับชีวิตเขาก็คือเขาจะค่อยๆสูญเสียความมั่นใจในตนเองมากขึ้นตามลำดับ บางคนอาจพอประคับประคองตนเขียนวิทยานิพนธ์จนสอบผ่าน โดยต้องแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาตามที่อาจารย์ที่ปรึกษาและคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์แนะนำแกมบังคับ แต่การเรียนจบท่ามกลางความรู้สึกไม่มั่นใจในตนเองเลยเช่นนี้จะมีค่าอะไรนักหากเราคิดว่าความสง่างามเป็นสิ่งที่พึงมาพร้อมๆกับการเรียนจบ ความสง่างามในที่นี้ผม

หมายถึงด้านความรู้สึก และความรู้สึกนี้ก็ไม่เกี่ยวกับการเรียนดี เรียนเก่งหรือไม่ คนเรานั้นเกิดมาไม่เท่ากัน บางคนเรียนเก่ง บางคนเรียนปานกลาง บางคนเรียนอ่อน การปฏิบัติต่อศิษย์ที่เรียนเก่ง อย่างแตกต่างจากศิษย์ที่เรียนอ่อนนั้นผมถือว่าเป็นการขาดจริยธรรมอย่างหนึ่งของครู เพราะคนเราไม่ควรรับผิดชอบต่อสิ่งที่เขาไม่ได้เลือก ศิษย์ที่เรียนอ่อนนั้นควรได้รับการปฏิบัติอย่างเหมาะสม ซึ่งผมไม่รู้ว่าจะอะไรคือความหมายของสิ่งนี้ แต่ที่ผมพอรู้คือหากเราปฏิบัติต่อศิษย์ที่เรียนอ่อนอย่างเหมาะสม แม้เขาจะจบออกไปด้วยเกรดที่ไม่ได้สูงส่งอะไรนัก แต่เขาจะรู้สึกว่าเขาจบอย่างสง่างาม สำเนาปริญญาบัตรที่คนซึ่งทำทางจ้องๆกำอยู่ในมือนั้นสำหรับผมไม่มีความหมาย แม้จะเป็นปริญญาบัตรจากมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียง สักปานใดก็ตาม

๕. วรรณกรรมโบราณของอินเดียมักกล่าวถึงหลายสิ่งที่ไม่เงินซื้อไม่ได้ หนึ่งในจำนวนนั้นคือลูกที่สง่างามเมื่ออยู่ท่ามกลางประชุมชน ความสง่างามนั้นเกิดไม่ได้หากเราไม่มีความรู้ และความรู้ที่จะทำให้เกิดความสง่างามต้องเป็นความรู้ที่มาจากความคิดของเราเอง ไม่ใช่ความรู้ในรูปชุดอันสำเร็จรูปมาแล้วของสิ่งที่คนอื่นได้พูดไว้ก่อนหน้า นี้ คนมีเงินอาจส่งลูกไปเรียนต่างประเทศได้ แต่การที่ลูกของเขาจะมีความรู้อันสง่างามหรือไม่ไม่เกี่ยวกับเงินของพ่อแม่ แต่เกี่ยวกับตัวเขาเอง ถ้าเขาเป็นคนมีความคิดเขาก็ดีด้วยตัวเอง แต่ถ้าเขาไม่ใช่คนที่มีความคิด อานิสงส์แห่งทรัพย์สินของตระกูลก็ช่วยให้เขาได้มาเพียงแผ่นกระดาษแผ่นหนึ่ง กระดาษแผ่นนั้นอาจช่วยให้เขาดูเหมือนจะสง่างามได้ตราบเท่าที่เขายังไม่ได้พูดแสดงความคิดออกมา “*हिโตปเทศ*” กล่าวเอาไว้ตอนหนึ่งว่า คนโง่ที่สวมใส่แพร

พรรณอันงามสง่าอาจนั่งปะปนอยู่กับปราชญ์ในที่ประชุมและหลอกให้คนอื่นเข้าใจว่าเขาเป็นคนฉลาดได้ แต่ทันทีที่เขาเอ่ยปากพูด แพรพรรณอันงามสง่านั้นจะไร้ความหมายทันที แผ่นปริญญญาบัตร และเสื้อครุยนั้นบางครั้งก็ซื้อได้ด้วยเงิน แต่ของพวกนี้ก็ไม่ได้ต่างจาก แพรพรรณราคาแพงที่คลุมกายของคนโง่ตามที่ “*ฮีโตปเทส*” กล่าวเอาไว้ คนเรานั้นต้องพูดสักวันหนึ่ง ทำอย่างไรศิษย์ของเราจึงจะยืนอยู่ท่ามกลางสมาคมของผู้รู้และกล่าวแสดงความคิดออกมาได้อย่างสง่างาม ผมคิดว่านี่คือพันธกิจทางจริยธรรมของคุณ

๖. ผมยังยืนยันว่าความสง่างามที่จะเกิดกับคนเราได้นั้นไม่เกี่ยวกับการศึกษาที่เขารเรียนเก่งหรือไม่ *สุรชัย จันทิมาธร* นั้นเรียนช่างศิลป์ไม่จบ แต่เวลาที่คนคนนี้อยู่บนเวทีสะพานก็ด้าร์ร้องเพลง เขาคือคนที่สง่างามอย่างมหัศจรรย์ อะไรทำให้เขาสง่างาม คำตอบคือบทเพลงที่เขาเรียบเรียงที่งดงามในเชิงวรรณศิลป์และคีตศิลป์นั่นเอง *เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์* นั้นไม่ใช่คนเรียนหนังสือเก่ง กว่าที่จะจบปริญญาตรีจากธรรมศาสตร์ก็ใช้เวลามากกว่าคนอื่น แต่เวลาที่เนาวรัตน์ยืนอ่านบทกวีอยู่ท่ามกลางมหาชน เขาสง่างามอย่างมหัศจรรย์ ไม่ควรเข้าใจว่าภาวะที่ผมเรียกว่าความสง่างามนี้หมายถึงการมีบุคลิกภาพที่ดี พูดจาคล่องแคล่ว ตามนิยามที่สถาบันพัฒนาบุคลิกภาพทั้งหลายนิยามกัน คนบางคนที่ผมถือว่าสง่างามนั้นพูดจาไม่เป็น บุคลิกภาพแก้งก้างไม่งดงาม *คมทวน คันธนู* นั้นเป็นที่รู้จักกันในวงการนักเขียนว่าไม่ใช่คนที่จะมายืนต่อหน้าคนจำนวนมากๆแล้วพูดจาสะกดให้พวกเรานั่งเงียบได้อย่างนักการเมืองหรือนักพูดทางโทรทัศน์ แต่คนคนนี้สง่างามผ่านการเขียนบทกวีที่หนักแน่นดูต้นจะดูความสง่างามของเขาต้องดูตอนที่เขารอ่านบทกวี หรือไม่เราก็

ต้องอ่านบทกวีที่เขาเขียนเอง คนที่ผมเอ่ยชื่อนี้สง่างามได้โดย พึงพาสถาบันการศึกษาน้อยมาก แต่ผมไม่คิดว่าคนเหล่านี้ไม่มีครู เพียงแต่ว่าครูของพวกเขาอยู่นอกมหาวิทยาลัยเท่านั้น ครูของ สุรัชย์คือจิตร ภูมิศักดิ์ บอบ ดีแลน เป็นต้น ส่วนครูของเนาวรัตน์ เท่าที่ผมพอรู้จักคือท่านพุทธทาส สุนทรภู่ เจ้าฟ้ากุ้ง เป็นต้น คมทวนเองก็ต้องมีครู ถ้าเราเข้าใจว่าครูของคนมิได้หลายรูปแบบ เราที่เป็นครูในมหาวิทยาลัยก็อาจพบช่องทางที่สำคัญในการที่จะสร้างศิษย์ให้ เป็นคนสง่างามได้อีกทางหนึ่งคือ ทำให้ศิษย์รู้ว่ามิใช่ครูดีๆมากมาย มหาศาลอยู่นอกห้องเรียนหรือมหาวิทยาลัย ผมเคยลองถามเด็กปี หนึ่งที่ผมสอนเมื่อปีที่แล้วนี้เองว่ารู้จัก ส. ศิวรักษ์ และจิตร ภูมิ- ศักดิ์หรือไม่ ผลคือไม่มีใครรู้จัก การที่เยาวชนชั้นหัวกะทิของเรา ผ่านการเรียนในระดับมัธยมปลายของชาติมาโดยไม่รู้จักชื่อสองชื่อ นี้เลยสำหรับผมไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจอะไร แต่เมื่อเขามาอยู่ใน มหาวิทยาลัยแล้ว การปล่อยให้พวกเขาจบไปโดยยังคงไม่รู้จักชื่อ เหล่านี้ต่อไปเป็นเรื่องที่ผมเห็นว่าจะต้องมีอะไรผิดพลาดอย่าง มหันต์ในระบบการศึกษาชั้นอุดมศึกษาของเราแน่ๆเลย

๗. คนที่เป็นครูนั้นก็ต้องมีครูหรือเคยมีครู ในแง่นี้เราก็เป็นศิษย์ ของครู ชีวิตที่ผ่านมาฉันมีครูอยู่ไม่น้อย ครูจำนวนหนึ่งสิ้นชีวิต ไปแล้วแต่ท่านเหล่านี้กลับยังนั่งอยู่ในชีวิตของผมอย่างแนบแน่น ครูคนสำคัญของผมท่านหนึ่งเป็นพระอาจารย์ที่สอนภาษาบาลีให้ผม ที่จังหวัดขอนแก่นสมัยที่ผมยังบวชเณรเรียนบาลีอยู่ ท่านเป็นพระ ที่ดู ไม่พูดจាកับใครถ้าไม่มีธุระจริงๆ ไม่มีใครจะทำให้ท่านโปรด ปรานได้ผ่านการประจบ เรากลัวท่านทั้งวัด ภายนอกท่านเป็นคนไร้ อารมณ์ ตรง ทื่อ และแข็งกระด้าง เหมือนไม้ซุงหนักๆที่ยังหุ้มด้วย

เปลือกตะปุมตะป้า แต่ภายในรูปลักษณะที่ชวนให้เข้าใจว่าท่านเป็นคนที่ไร้อารมณ์นั้น วันหนึ่งผมก็เรียนรู้ว่าผมเข้าใจผิดอย่างสิ้นเชิง บทเรียนนี้ผมได้มาจากการที่ผมล้มป่วยลงอย่างหนักในวันหนึ่ง มีเพื่อนแฉร์ด้วยกันจัดการหาหยูกยามาให้ผมโดยที่ผมไม่ได้ขอ ตลอดเวลาที่ผมล้มป่วย ยาพวกนี้ภายหลังผมได้นึกเฉลียวใจว่า เพื่อนๆคงไม่มีเงินจะซื้อหามาแน่เพราะพวกเราที่เป็นแฉร์บ้านนอกนั้นจะมีเงินติดตัวสักสิบบาทก็ยาก ต่อมาผมก็รู้ว่าผมเข้าใจถูกต้อง เพราะยาพวกนี้ผู้ที่จัดหามาให้ผมก็คือท่านอาจารย์ที่ไม่เคยพูดจាកับผมเป็นส่วนแม้แต่ครั้งเดียวนั่นเอง ท่านกำชับให้คนมาดูแลผม แต่ท่านไม่บอกให้ผมรู้ อะไรทำให้อาจารย์ที่ไม่เคยมีความสัมพันธ์อย่างเป็นส่วนตัวกับผมเลยท่านนั้นยังอยู่ในใจผมตลอดมา ผมคิดว่าความรู้สึกเล็กๆของคนเรานั้นถูกออกแบบมาเพื่อให้สามารถสัมผัสสัมผัสความหวังดีที่คนบางคนมีต่อเราได้ แม้ว่าเขาจะไม่เคยพูดจាកับเราเลย คงเพราะเรามีความรู้สึกอันลึกซึ้งที่ว่านี่เอง คนที่หน้าตาดีบางคนจึงแต่งงานกับคนบางคนที่หน้าตาที่ไม่ได้สวยหรือหล่อเลย ความงามที่อยู่ข้างในนั้นต้องใช้ความรู้สึกอันลึกซึ้งมอง ไม่ใช่ดวงตา

๘. ชีวิตการเป็นนิสิตในมหาวิทยาลัยทางโลกนั้นต่างจากการเป็นนักเรียนในวัด ผมรู้ว่าสองสิ่งนี้ต่างกันเพราะผมผ่านมาทั้งสองอย่าง เมื่อลาสิกขาออกมาจากวัด ผมมาเรียนต่อปริญญาโทและเอกที่ภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาฯ ผมเข้าใจว่าสิ่งที่ทำให้พวกเราที่เป็นศิษย์ไม่สู้จะรู้สึกผูกพันกับครูในมหาวิทยาลัยทางโลกนั้นที่สำคัญก็คือการที่เราต้องจ่ายเงินเพื่อเป็นค่าเรียน เมื่อต้องจ่ายก็เลยรู้สึกว่าเรากำลังซื้อบริการเหมือนกับที่ซื้อบริการในเรื่องอื่นๆ

ครูจึงมีสภาพเป็นเพียงบริกรไป ถ้าสิ่งที่ผมกล่าวมานี้ถูกต้อง สภาพการเป็นบริกรของครูในมหาวิทยาลัยนี้จะยิ่งเข้มข้นมากขึ้น ณ วันที่เราจัดการกับมหาวิทยาลัยไปในลักษณะที่เรียกกันว่าออกนอกระบบราชการเสร็จสิ้นสมบูรณ์ ผมนั้นสงสัยเหลือเกินว่านักศึกษาในมหาวิทยาลัยเอกชนที่ต้องจ่ายค่าเรียนอย่างแพงลิบลิ่วนั้นจะรู้สึกไหมว่ามีครูในความหมายของปฐนียบุคคลอยู่ในสถาบันที่เขาหรือเธอศึกษาอยู่ หรือว่ามีแต่บริกรทางการศึกษาที่ซูดริต ยิ่งคนที่ครอบครัวต้องกู้ยืมเงินมาเป็นทุนทางการศึกษาด้วยแล้ว จะพอมีที่ว่างทางความรู้สึกหลงเหลือให้แก่การมีครูหรือไม่ เราคงพอจะคาดเดาได้

๙. อย่างที่กล่าวในตอนต้นว่า พระพุทธองค์ทรงมองว่าชีวิตที่ขาดสิ่งเคารพยึดเหนี่ยวเป็นชีวิตที่จะต้องประสบความยากลำบาก ระบบการจัดการศึกษาในปัจจุบันเป็นสิ่งที่เราจะต้องถามกันมากขึ้นว่าได้ปิดช่องทางของการที่เยาวชนคนหนุ่มสาวจะได้พบสิ่งเคารพยึดเหนี่ยวใจในอันได้แก่ครูหรือไม่ หากใช่ สิ่งที่ทำลายชีวิตคนก็คือมหาวิทยาลัยชนิดที่เห็นอะไรเป็นการลงทุนไปหมดนี้เอง ผมก็น่าจะเป็นนักเรียนปริญญาเอกของจุฬารุ่นสุดท้ายที่ค่าลงทะเบียนเรียนยังคิดเพียง ๑๐๐ บาทต่อหน่วยกิต การที่จุฬาฯคิดค่าเรียนเพียงแค่นี้ต้องถือว่าเป็นการเปิดโอกาสสำคัญที่ทำให้คนที่ทำงานได้เงินเดือนไม่กี่พันบาทอย่างผมและอีกหลายคนได้เข้ามาเรียนในมหาวิทยาลัยชั้นแนวหน้าของประเทศแห่งนี้ ผมยอมรับว่าความรู้สึกผูกพันกับจุฬาฯของผมส่วนหนึ่งมาจากประสบการณ์ในการที่สถาบันแห่งนี้ได้ให้โอกาสตามที่กล่าวข้างต้น ค่าเรียนเท่าที่จ่ายไปนั้นผมรู้ดีว่าทำให้ผมไม่มีทางที่จะมองครูบาอาจารย์และผู้บริหาร

มหาวิทยาลัยว่าเป็นบริกกรได้เลย เพราะมหาวิทยาลัยจ่ายให้ผมมากกว่าที่ผมจ่าย ผมต่างหากที่เป็นหนี้บุญคุณมหาวิทยาลัย

๑๐. จะอย่างไรก็ตาม ผมเองก็เข้าใจและยอมรับว่าการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยสมัยใหม่นั้นจะให้เหมือนสำนักศิลาปาโมกซ์โบราณที่ไม่สอนเพื่อหาเงินก็คงไม่ได้ เงินนั้นเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับทุกสิ่งในโลกสมัยใหม่ พุทธศาสนานั้นไม่เคยสอนว่าเงินเป็นสิ่งชั่วร้ายในตัวเอง เงินจะดีหรือชั่วก็ขึ้นอยู่กับคนที่เกี่ยวข้องกับมันว่าคิดอย่างไร พระพุทธเจ้าเคยตรัสกับพระอานนท์ว่า “เงินนั้นเปรียบเสมือนอสรพิษ” คือถ้าจับต้องไม่ดีก็แว้งกัดเราได้ ทรงขยายความต่อไปว่าเพราะจับต้องเงินทองไม่ดี พ่อแม่ก็อาจวิวาทกับลูกในเรื่องมรดกได้ มีตัวอย่างลงไปในโลกสมัยใหม่ที่เงินคือสิ่งเดียวที่ทำให้ตายครอบครัวยาวครอบครัวย่อยยับ ประเทศที่ผู้นำเห็นแก่เงินและนำพาผู้คนในชาติให้โอดทะยานไปตามแรงอยากที่จะมีเงินนั้นก็พินาศมานักต่อนักแล้ว แต่คนมีเงินจำนวนมากที่เป็นชาวพุทธเช่นอนาถปิณฑิกเศรษฐีหรือนางวิสาขามหาอุบาลิกาก็เป็นคนที่สามารถทำคุณประโยชน์แก่ตนและโลกได้มากเพราะความที่ตนมีเงิน จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าพุทธศาสนาองเงินอย่างเป็นกลางๆ และมองไปที่เรื่องการรู้จักจ่ายเงินมากกว่าการหา มหาวิทยาลัยที่มุ่งหาเงินนั้นไม่มีทางที่จะบรรลุจุดมุ่งหมายของตน เพราะความมั่งคั่งเป็นสภาวะปลายเปิดได้ชั่วฉับนิรันดร์ คือความมั่งคั่งไม่มีจุดจบในตัวมันเอง มหาเศรษฐีไม่กี่คนของโลกนั้นเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นความเป็นสภาวะปลายเปิดของความมั่งคั่งได้เป็นอย่างดี ถ้ามหาวิทยาลัยคิดจะสะสมความมั่งคั่ง มหาวิทยาลัยก็กำลังแสวงหาสิ่งที่ไม่มีความพบ

๑๑. มีบางสิ่งในโลกนี้ที่เราต้องยอมรับว่าธรรมชาติได้ให้เรามาเท่าๆกันอย่างยุติธรรม ในบรรดาสิ่งทีว่านั้น “เวลา” ผมถือว่าเป็นสิ่งหนึ่ง เราทุกคนมีเวลาวันละ ๒๔ ชั่วโมงเท่ากัน ไม่ว่าจะจนหรือรวย คนรวยต่อให้มีเงินมากปานใดก็ซื้อเวลาในชีวิตเพิ่มไม่ได้ เมื่อวันที่ต้องตายมาถึง เราทุกคนก็ล้วนแต่ต้องวางมือจากสิ่งต่างๆที่เคยยึดกุมอยู่ไปตามทางของตนอย่างเงียบๆเพียงลำพังทั้งสิ้น การมีเวลาที่จำกัดนี้มีความหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ เราทุกคนต่างก็มีพันธะที่จะพึงบริหารเวลาของตนให้มีประสิทธิภาพที่สุด สังคมเรานั้นดีตรงที่ประกอบด้วยคนมากมายหลายประเภท ความหลากหลายนี้ทำให้การใช้เวลาของแต่ละคนไม่เหมือนกัน และการที่คนหนึ่งใช้เวลาอีกแบบหนึ่งอาจเป็นการช่วยให้อีกคนได้ใช้เวลาไปอีกแบบอย่างที่เขาต้องการ พระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นไม่ประกอบอาชีพท่านอยู่ได้ด้วยปัจจัยสี่ที่ชาวบ้านถวาย เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของพระสงฆ์ถูกใช้ไปกับการบำเพ็ญจิตภาวนาเพื่อความหลุดพ้น สมณเพศนั้นถูกออกแบบมาเพื่อให้เหมาะแก่การบำเพ็ญจิตภาวนา พระสงฆ์จะไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการบวชเลยหากต้องทำงานหาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องอย่างชาวบ้าน จากตัวอย่างนี้เราจะเห็นว่าสำหรับพระสงฆ์เวลาที่มีอยู่อย่างจำกัดของชีวิตนั้นถูกใช้เพื่อจุดประสงค์ที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่ง การใช้เวลานี้จะปราศจากแรงสนับสนุนจากชาวบ้านไม่ได้เลย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือชาวบ้านเลือกที่จะใช้เวลาในชีวิตแบบหนึ่งคือทำมาหากิน การใช้ชีวิตแบบนี้มีส่วนสนับสนุนพระสงฆ์ในแง่ที่ว่าเมื่อทำงานได้ปัจจัยมาชาวบ้านก็แบ่งส่วนหนึ่งมาอุปถัมภ์พระสงฆ์ พระสงฆ์เมื่อได้รับการอุปถัมภ์แล้วก็เกื้อกูลชาวบ้านด้วยการนำเอาธรรมที่ได้เรียนรู้ผ่านจิตภาวนา

มายืนให้ พระสงฆ์จะสามารถหยิบยื่นธรรมอันลึกซึ้งได้มากน้อย เพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับว่ามีเวลาทุ่มเทให้แก่งานของตนมากน้อย เพียงใด ผมไม่ทราบว่า Adam Smith จะเรียกการแบ่งภาระกันทำ ระหว่างพระสงฆ์และชาวบ้านข้างต้นนี้ว่า Division of Labour อย่างที่เขากล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง *Wealth of Nations* ของเขา หรือไม่ แต่สิ่งนี้มีประสิทธิภาพอย่างที่ปราชญ์ทางเศรษฐศาสตร์ ตะวันตกคนนี้กล่าวเอาไว้ไม่มีผิดเลย ที่พุทธบริษัทเราก้าวหน้ามา ต่อเนื่องยาวนานก็เพราะเราแบ่งหน้าที่กันทำอย่างเป็นลัดเป็นส่วน คนบางคนสมควรทำหน้าที่หาเงินหาทองมาจุนเจือคนบางประเภท ในสังคม คนบางคนสมควรที่จะถูกตัดขาดจากการมายุ่งเกี่ยวใน เรื่องหาเงินหาทองเพื่อจะได้มีเวลาสำหรับคิดเรื่องทีลึกลับซึ่งมากมาย มหาวิทยาลัยนั้นผมได้พูดไว้ในบทความในเล่มก่อนว่าควรจะไม่ต่าง จากวัดมากนักในหลายเรื่อง วัดนั้นเมื่อใดก็ตามที่ถูกบังคับให้ต้อง หาเงินหาทองเลี้ยงตัวเองก็จะสูญเสียความเป็นวัดฉันใด มหาวิทยาลัยก็ฉันนั้น

๑๒. แนวคิดเรื่องให้มหาวิทยาลัยรู้จักหาเงินสำหรับเลี้ยงตัวเอง นี้ผมไม่ทราบว่าใครเป็นต้นคิด จะเป็นใครก็ช่างเถิด ผมว่าสมควร และได้เวลาแล้วที่เราจะต้องช่วยกันพิจารณาเรื่องนี้อย่างรอบคอบ แน่แน่นอนว่ามหาวิทยาลัยที่หาเงินได้เองมาก ๆ นั้นจะช่วยรัฐบาลผ่อน ปรนภาระในการอุ้มชูได้มาก แต่เรื่องนี้ก็ไม่ต่างจากการที่วัดสามารถ หาเงินเลี้ยงตัวเองได้มากจนไม่ต้องพึ่งพาญาติโยมรอบวัด วัดที่ ร่ำรวยนั้นไม่น่าจะมีพระที่มีความคิดอันลึกซึ้งและสงบเย็น ถ้าเป็น อย่างนั้นสังคมก็ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้จากวัด มหาวิทยาลัยนั้นเป็น รมณีสถานแห่งปัญญา ถ้ามหาวิทยาลัยต้องเอาเวลาไม่น้อยไปกับ

การทำมาหากิน เราก็คาดหวังความเป็นรรมณีสถานแห่งปัญญาได้ยาก เวลานี้เรามีสถาบันอุดมศึกษาไม่น้อยที่เปิดหลักสูตรระดับสูงคือปริญญาเอกอย่างชนิดที่เรียกได้ว่าเพื่อการหาเงินหาทองโดยแท้แน่นอนว่าปริมาณนั้นเป็นเรื่องเดียวกันกับเงิน เมื่อต้องการทำเงินก็ต้องผลิตออกมามากๆ ทำยที่สุดแล้วผมเกรงว่าเราจะมีดอกเตอร์ที่ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้เต็มไปหมด ถามว่าใครเสียหายจากการนี้คำตอบคือสังคม ถามต่อว่าที่สังคมเสียหายเช่นนี้ใครเป็นผู้ก่อ ก็สังคมอีกนั่นแหละที่ไม่รู้จักแบ่งงานแบ่งการกันทำ เอาทุกเรื่องมาปนกันมั่วไปหมด มหาวิทยาลัยซึ่งไม่สมควรจะต้องมาวุ่นวายกับเรื่องทำมาหากินก็ต้องมาทำตัวประหนึ่งบริษัทการค้า แล้วทุกอย่างก็จบลงอย่างชวนให้หดหู่ใจดังกล่าวมาฉะนี้แล

๑๓. ผมอยากสรุปย้อนกลับไปที่เรื่องหลักของบทความนี้คือเรื่องครูกับศิษย์ มหาวิทยาลัยจะเป็นแหล่งเชื่อมร้อยคนสองคนเข้าหากันในฐานะครูที่เป็นพลังหนุนส่งทางวิชาการและจริยธรรมกับศิษย์ที่แม้จะเรียนจบออกไปแล้วแต่ก็ยังมีชีวิตยังผูกพันอยู่กับครูไม่ได้เลยถ้ามหาวิทยาลัยเต็มไปด้วยบรรยากาศของการค้าขาย อธิการบดี คณบดี หรือหัวหน้าภาคที่ต้องทำหน้าที่เป็นเซลแมนหรือนายหน้าหาเงินเข้ามหาวิทยาลัย คณะ หรือภาควิชาไม่น่าสง่างามเลย สังคมควรช่วยกันรักษาความสง่างามนี้เอาไว้ด้วยการไม่ให้ท่านเหล่านี้มายุ่งกับเรื่องการทำมาหากิน รัฐบาลและประชาชนจะทำหน้าที่แทน ผมนั้นเชื่อว่าคุณภาพของการศึกษาแม้จะเกี่ยวกับเงินบ้างแต่ก็ไม่มาก อาจจะเกี่ยวมากหน่อยกับคณะที่ต้องการเทคโนโลยีที่ทันสมัยเช่นแพทย์หรือวิศวฯ แต่ความต้องการเงินสำหรับซื้อเทคโนโลยีแบบนี้ก็ควรเป็นเรื่องชั่วคราว ถ้าเราสร้างเองไม่ได้สักวัน

หนึ่ง เราก็ไม่ควรได้ชื่อว่าเป็นมหาวิทยาลัย สรูปแล้วในท้ายที่สุด คนก็คือหัวใจของมหาวิทยาลัย แต่คนที่ว่านี้จะต้องมีเวลาพอสำหรับคิดและสร้างสิ่งที่ลึกซึ้ง การเสียเวลาไปกับการหาเงินจะบั่นทอนความคิดสร้างสรรค์ของคนเหล่านี้มาก เมื่อการมุ่งหาเงินเป็นอุปสรรค เราก็ควรเลิกพูดเรื่องจะให้มหาวิทยาลัยหาเงินใช้เองได้แล้ว ☺

(๒๕๔๙)

ปีใหม่กับความหวังใหม่

ท่านอาจารย์นภาพร พานิช บรรณาธิการ “สารสภาคณาจารย์” โทรศัพท์หาผมในวันหนึ่ง ท่านบอกว่าผมจะพอมีเวลาเขียนอะไรสำหรับลงใน “สารสภาคณาจารย์” เล่มที่จะออกในช่วงปีใหม่หรือไม่ ผมนั้นยินดีอยู่แล้วและถือเป็นเกียรติที่ท่านอาจารย์เชื่อเชิญเมื่อรับปากไปแล้วก็มานั่งนึกอยู่คนเดียวว่าจะเขียนอะไรดี ปกติข้อเขียนเนื่องในเทศกาลปีใหม่นั้นสมควรเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำให้ความสุข ความหวัง หรือกำลังใจแก่เพื่อนพ้องมิตรสหาย ผมนั้นถือว่าประชาคมจุฬาคือมิตรสหาย เรื่องที่จะเขียนน่าจะเพื่อเป็นของกำนัลในทางที่ทำให้ความสุข หรืออย่างน้อยหากไม่ถึงขั้นนั้นก็สมควรเอาเรื่องที่ชวนให้หนักอกหนักใจมาเล่าให้เพื่อนพ้องฟัง แต่จนแล้ว

จนรอดผมก็หาเรื่องในทางที่จะให้ความสุขตามที่ต้องการนั้นไม่ได้ มีเหมือนกันครับความสุข แต่อยู่ในชีวิตส่วนตัวของเราแต่ละคน อยู่ที่บ้าน ที่ครอบครัวของเรา ไม่ได้อยู่ที่ทำงาน *ทำไมการเขียนเรื่องความสุขในที่ทำงานมันลำบากยากเข็ญอย่างนี้*—ผมถามตัวเองในคืนวันหนึ่งขณะปิดคอมพิวเตอร์หลังจากที่นั่งนึกเรื่องจะเขียนให้ท่านอาจารย์นภาพพรอยู่นาน แต่ก็นึกไม่ออก

เมื่อนึกไม่ออกผมก็ตัดสินใจว่าไม่ควรฝืน ควรเขียนเรื่องที่นึกออกและอยากเขียนจริงๆ ผมต้องกราบขออภัยเพื่อนพ้องในจุฬาที่ผมชวนคุยด้วยเรื่องที่ผมจะพูดต่อไปนี้ ซึ่งไม่นำความบันเทิงใจมาแจกจ่ายกันเลย ซ้ำร้ายอาจชวนให้ปวดหัวและคิดมาก ถือเสียว่าสิ่งที่ผมจะเขียนต่อไปนี้เป็นเหมือน “เรื่องเศร้า” ที่นักปรัชญาบางคนเห็นว่าแรกที่ได้ยินได้ฟังอาจชวนให้หดหู่ใจ แต่เมื่อผ่านมันไปแล้ว เราจะมองเห็นความหวังหรือทางออกอะไรบางอย่าง วรรณกรรมประเภทที่เรียกว่าโศกนาฏกรรมนั้นสร้างขึ้นก็เพื่อการนี้ ความทุกข์ช่วยชะล้างจิตใจของเรา อย่างน้อยก็ช่วยให้ปลงตกและเจียมตัวว่าควรคาดหวังอะไรมาน้อยเพียงใดจากโลกใบนี้

เมื่อไม่นานมานี้ ผมไปพูดที่สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทยด้วยเรื่องการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย ผมพูดไปประโยคหนึ่งว่า “ผมรู้สึกว่าเป็นช่วงหลายปีที่ผ่านมา ผมมีความสุขน้อยลงจากการสอนหนังสือในจุฬา” เรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับจุฬา ผมเชื่อว่าถ้าผมสอนที่อื่นก็คงเป็นอย่างเดียวกันนี้ คนเราเมื่อรู้สึกไม่มีความสุขในที่ใดก็ตามแต่ จะมีสองสามอย่างที่เขอาจทำ เช่นบอกตัวเองว่า “จงทำเฉพาะงานที่เขาเรียกร้องตามหน้าที่เท่านั้น พ้นจากนี้ไปแล้วไม่ต้องทำ ไม่ต้องอาสา ไม่ต้องเสนอหน้า รักษาตัวให้รอด

วันต่อวันก็พอแล้ว” หรือไม่เขาก็อาจบอกตัวเขาว่า “หากมันหนักใจนักก็หาทางขยับขยายไปอยู่ที่อื่น” ผมนั้นเนื่องจากเชื่อว่าไปที่ไหนในช่วงนี้ก็คงรู้สึกดังเดิม ดังนั้นทางเลือกที่สองผมจึงไม่เลือก

นรกในทัศนะของท่านพุทธทาสนั่นคือการจมอยู่กับงานที่ตนเองเบื่อ มาร์กซ์ซึ่งเป็นคนไม่มีศาสนาก็บอกอย่างนั้น ผมนั้นเป็นพุทธศาสนิกชนที่ได้รับการสั่งสอนมาว่า อย่ายอมจำนนต่ออะไรง่าย ๆ เมื่อรู้สึกว่าตนกำลังตกนรกก็ต้องศึกษาใคร่ครวญว่าสาเหตุมันมาจากที่ไหน ตรงนี้แหละครับที่ผมอยากชวนให้เพื่อนพ้องในจุฬามาช่วยกันคิด ผมไม่แน่ใจว่าท่านอื่นๆที่รู้สึกอย่างผมนี้จะมีมากน้อยเพียงใด หากน้อยมากหรือไม่มีเลยก็ดีไปอย่าง เพราะหากองค์กรใหญ่โตจะมีสมาชิกบางคนรู้สึกว่าตกนรกบ้างก็ไม่เสียหาย トラบเท่าที่คนอื่นยังรื่นเริงบันเทิงใจว่าตนอยู่ในสรวงสวรรค์

ผลของการใคร่ครวญผมพบว่า สาเหตุแรกที่ทำให้ไม่มีความสุขจากการทำงานคือ ผมถูกเรียกประชุมโดยภาควิชาบ่อยมาก และเนื้อหาของการประชุมก็วนเวียนซ้ำซากอยู่กับเรื่องการทำเอกสารจำพวกหนึ่ง ซึ่งผมจะได้พูดต่อไปว่ามันคืออะไร ผมไม่โทษหัวหน้าภาค เพราะท่านก็ถูกเรียกแบบเดียวกันนี้โดยคนที่อยู่สูงขึ้นไปเช่นคณบดี ถ้าในจุฬาเราผมคิดว่าเรื่องก็คงไปสุดที่ท่านอธิการบดี ซึ่งผมก็เข้าใจอีกแหละครับว่า ท่านก็ถูกเรียกโดยองค์กรที่อยู่สูงไปกว่านั้นคือสกอ.

เท่าที่ผมทราบ กรรมการสกอ. (ท่านเรียกว่ากกอ.หรือโงนี่แหละ แต่ผมขอเรียกว่าสกอ.โดยรวมเพราะต้องการพูดถึงหน่วยงานนี้ทั้งหมด) ก็คือคนจำนวนหนึ่งที่มีหน้าที่ตามกฎหมายในการกำกับดูแลการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษา ผมขอพูดถึงคนกลุ่มนี้

เป็นหลัก เพราะผมถือว่าเมื่อไล่เลียงปัญหาทั้งหมดแล้วมันมาสุดทางที่ตรงนี้ การบริหารเรื่องใหญ่ๆอย่างการศึกษานั้นผมยอมรับว่าเป็นเรื่องยาก และยากกว่านั้นก็คือจะให้ทุกคนเห็นดีเห็นงามไปเสียหมด การทำงานของสกอ.นั้นสะท้อนความเป็นราชการเต็มทีคือท่านอยากได้อะไรเห็นอะไรท่านก็สั่งลงมาข้างล่าง คำสั่งของท่านนั้นเนื่องจากมีกฎหมายรองรับ ในทำนองว่าสั่งแล้วใครไม่ทำตามก็ช่วยไม่ได้นะ ซึ่งมีนัยของการขู่เช็ก คนเรานั้นหากไม่จำเป็นก็ไม่มีความใคร่จะสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเองดอกครับ ดังนั้นเมื่อมหาวิทยาลัยได้รับบัญชาจากสกอ.มาแล้วก็ต้องรีบฉะฉานทำตามคำสั่งบัญชา อาจมีมหาวิทยาลัยบางแห่งแสดงอาการขัดขืนบ้างเช่น จุฬา ที่เมื่อไม่นานมานี้เราขอทำเรื่องการดูแลคุณภาพการศึกษาของเราเองโดยไม่ขอใช้เกณฑ์ของสกอ. แต่เอาเข้าจริง สิ่งที่เราต้องทำก็คือ เกณฑ์ที่เราจะสร้างขึ้นใช้ของเราเองนี้ก็ต้องอยู่ในระดับมาตรฐานเดียวกันกับของสกอ. สำหรับผม นี่ไม่ใช่ความกล้าหาญชาญชัยอะไรเลย เป็นเพียงการแสดงว่า “อย่ามาลบเหลี่ยมเรา เพราะเราก็มีเหลี่ยมของตัวเอง” ถ้าผมเป็นสกอ. ผมก็คงหัวเราะอยู่ในใจว่า “เออ... ทำไปเถอะพ่อคุณแม่คุณ ที่สุดแล้วเหลี่ยมที่ท่านว่าก็ต้องเทียบได้กับเหลี่ยมของเราอยู่วันยังค่ำ เหอะเหอะ”

การบริหารงานนั้นมาจากความคิดของคน กรรมการสกอ.ท่านคิดอย่างไร การบริหารงานของท่านก็ออกมาอย่างนั้น ต่อไปนี้คือข้อสังเกตของผมเกี่ยวกับการบริหารงานของท่าน ผมไม่รู้จักพวกท่าน แต่ทุกวันนี้ชีวิตถูกกระทบและรบกวนด้วยงานของท่าน การวิเคราะห์ของผมต่อไปนี้อาจมาจากงานของท่าน ซึ่งผมจินตนาการต่อว่าเจ้าของงานชนิดนี้น่าจะคิดหรือเป็นคนอย่างไร ผมอาจเข้าใจท่าน

ผิดก็ได้ แต่ ณ เวลานี้ผมคิดกับพวกท่านอย่างนี้จริงๆ

ประการแรก ท่านคงรักการศึกษาของชาติมาก และคงเป็นทุกข์ หากเห็นว่าตนรับหน้าที่ดูแลการอุดมศึกษาของชาติแล้วในช่วงเวลาของท่านไม่มีอะไรออกเงยในทางที่ดีขึ้นเมื่อเทียบกับนานาอารยประเทศ สังเกตนะครับว่า ท่านมีภาพของการศึกษาที่สมบูรณ์แบบ อยู่ในใจซึ่งก็คือภาพของมหาวิทยาลัยดีๆของต่างชาติ เสร็จแล้ว ท่านก็มานั่งคิดการว่าทำอะไรจึงจะปรากฏภาพเช่นนั้นในบ้านเมืองของเรา ความรักชาตินี้เป็นกุศล เป็นของดี แต่ความปรารถนาดีล้วนๆนั้นเราก็ทราบว่ามีร้ายคนอื่นโดยเฉพาะคนที่เรารักได้ พ่อแม่ที่เห็นลูกชวบ้านเขาเรียนดีเรียนเก่งแล้วอยากให้ลูกของตนเป็น อย่างนั้นบ้างก็อาจเร่งรัดกดดันลูกเสียจนลูกฆ่าตัวตายก็ได้ ดังนั้น ความปรารถนาดีเพียงอย่างเดียวไม่พอ ต้องประกอบกับการเข้าใจ ศักยภาพของผู้ที่ท่านดูแลเขาด้วย

เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม เอาตัวอย่างที่เพิ่งเกิดกับคณะอักษรศาสตร์ของผมนี่ก็ได้ การประเมินล่าสุดโดยกรรมการที่มาตรวจคุณภาพการศึกษาของเราพบว่าสัดส่วนอาจารย์ที่ดำรงตำแหน่ง ตั้งแต่รศ.ขึ้นไปของคณะเราต่ำกว่าเกณฑ์มาก ทำนองว่าในจำนวนคณาจารย์ ๑๐๐ คน เราต้องมีรศ. และศ. ๓๐ คนขึ้นไป หรืออย่างไหนแหละ ผมจำไม่แม่น รู้เพียงว่าเราไม่เชื่อว่าภายใน ๑๐ ปีนี้ คณะอักษรศาสตร์เราจะวิ่งไล่ทันเกณฑ์อันสูงส่งของสกอ.นั้นได้ สิ่งที่ผมคิดคือ คณะอักษรศาสตร์เมื่อสามสิบปีก่อนก็คงมีสัดส่วนคณาจารย์แบบเดียวกันนี้ แต่เราก็เอาตัวรอดมาได้ตามสมควรแก่ ทัศนภาพ เราสอนลูกศิษย์ได้ตามสมควรแก่ทัศนภาพ แล้วอยู่ๆวันหนึ่ง ก็มีใครไม่ทราบมาตั้งเกณฑ์ที่วันนี้ให้เรา ซึ่งขัดกับทัศนภาพตาม

ธรรมชาติของเรา เมื่อขีดก็สร้างความทุกข์ให้แก่เรา อย่างน้อยก็เป็นทุกข์เพราะรู้สึกเสมือนว่าตนเองบกพร่อง ไม่หวังหรือดิ้นรนเต็มที่ตามที่เบื่องบนคาดหวัง ทั้งที่นี้อาจคือสิ่งที่เราทำได้เต็มที่ที่สุดแล้ว

ความคาดหวังอันปราศจากข้อเท็จจริงตามธรรมชาติรองรับของสกอ. นี้ก็ปรากฏในเรื่องอื่นๆ เช่น วิทยานิพนธ์ที่เด็กๆ ของเราทำ เลือดตาแทบกระเด็นกว่าจะสอบผ่านก็ต้องมาผ่านด่านเรื่องจะต้องได้รับการตีพิมพ์ในวารสารทางวิชาการ ผมเชื่อว่าตอนที่ผมเรียนปริญญาเอกที่จุฬานี้แหละ หากผมอยู่ภายใต้กฎของสกอ. ที่ว่านี้ ผมคงเรียนไม่จบ เพราะผมคงหาวารสารทางวิชาการที่จะรับพิมพ์วิทยานิพนธ์ของผมไม่ได้ ทำไม่หรือครับ เพราะวิทยานิพนธ์นั้นสอบได้แบบพอผ่านเท่านั้น เวลาที่ลูกศิษย์ผมบางคนเขียนวิทยานิพนธ์ดีกว่าผมเสียอีก แต่ก็ยังหาที่ลงพิมพ์ไม่ได้ วิทยานิพนธ์นั้นถ้าคิดว่าเป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งสำหรับวัดว่าใครควรเป็นปริญญาเอกหรือไม่ เราก็คงไม่ควรคาดหวังขนาดว่าส่งไปต่างประเทศแล้วเขาจะรับพิมพ์ให้ด้วยความตื่นเต้น นักปรัชญาเอกของโลกจำนวนมากเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกก็อย่างนั้นๆ ผมคิดว่ามาร์กซ์นั้นหากมาเกิดเป็นเด็กไทยสมัยนี้ภายใต้กฎเหล็กของสกอ. ที่กล่าว ก็คงไม่จบปริญญาเอก เพราะวิทยานิพนธ์ของท่านผู้นี้ว่าด้วยเรื่องพึ่ๆ เกี่ยวกับปรัชญาของนักปรัชญากรีกคนหนึ่งหรือสองคนนี่แหละ ไม่มีอะไรที่ลึกซึ้งชนิดที่บรรณาธิการวารสารเห็นแล้วต้องรีบตะครุบ

บางท่านอาจบอกว่า อ้าวแล้วไม่ดีเหรอที่เด็กสมัยนี้เขียนวิทยานิพนธ์ดีกว่ารุ่นผมแต่ก็ยังไม่จบ แสดงว่าการศึกษาร่างก้าวหน้าขึ้น อันนี้ต้องเข้าใจครับว่า ที่เด็กเขียนดีนั้นเป็นเรื่องส่วนตัวของเขาและผนวกกับการดูแลของอาจารย์ ไม่เกี่ยวกับสกอ. เลยแม้แต่นิดเดียว

ส่วนที่เกี่ยวข้องก็มีแต่เขาโชคร้ายที่บังเอิญเกิดซ้ำ ไม่ทันรู้ณผม ที่รอดตายของสกอ.มาได้

ตอนที่ผมไปพูดที่สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทยนั้น ผมวิเคราะห์ว่าสกอ.ทำงาน (๑) *ไม่เป็นประชาธิปไตย* (๒) *ไม่เป็นธรรมชาติ* ซึ่งวันนี้ผมก็ยังเชื่อในสิ่งที่ผมวิเคราะห์อยู่นั้น ประชาธิปไตยนั้นเริ่มต้นที่โลกทัศน์ก่อน โลกทัศน์แบบประชาธิปไตยนั้นยืนอยู่ตรงกันข้ามกับความเห็นที่ว่าตนเป็นเจ้าของอะไรบางอย่าง เช่นประเทศ หรือ การศึกษาของประเทศ เป็นต้น พ่อที่เป็นนักประชาธิปไตยนั้นเวลานั่งอยู่หลังพวงมาลัยย่อมต้องรู้ตัวว่าตนไม่ใช่เจ้าของรถ ดังนั้นเวลาขับต้องนึกถึงลูกและเมียว่าเขาจะรู้สึกอย่างไรด้วย ดังนั้นต่อให้โกรธใครมา เมื่ออยู่บนรถก็ต้องเคารพสิทธิของลูกเมียตามที่กล่าว ถ้าสกอ.เป็นพ่อ เวลานี้ท่านก็คงรู้ลึกว่าท่านกำลังขับรถแข่งกับต่างชาติเขา ท่านพยายามห้อยตะบิ้งเพื่อที่จะไปให้ทันเขา อย่างน้อยก็ให้กรรมการอะไรก็ไม่รู้จัดมหาวิทยาลัยของเราเข้าในรายชื่อ ๑๐๐ หรือ ๒๐๐ ที่เขาจัดกันแต่ละปี เข้าใจครับว่าท่านอยากให้เราเท่าเทียมเขา แต่โปรดเห็นใจลูกเมียที่นั่งหายใจไม่ทั่วท้องอยู่ในรถด้วย

ผมมีคำถามง่ายๆถามสกอ. ในฐานะอาจารย์ตัวเล็กๆคนหนึ่ง ในมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง คำถามนั้นมีว่า “ผมมีสิทธิที่จะเปิดประตูรถแข่งของท่านแล้วเดินลงไป ปล่อยให้ท่านห้อยตะบิ้งไปตามที่ท่านต้องการเพียงลำพังไหม” ที่ถามเพราะผมอยากเอาเวลาไปอ่านหนังสือดีๆที่ยังรอผมอยู่จำนวนมากในโลก ผมเสียดายหากตายไปก่อนที่จะไม่ได้อ่านหนังสือพวกนี้ จากนั้นหากมีโอกาสและแรงบันดาลใจที่ดีพอ ก็อาจเขียนหนังสือดีๆสักเล่มสองเล่ม หรือมาก

กว่านั้น ผากไว้ก่อนตาย งานเชิงธุรการเกี่ยวกับการจัดทำเอกสารที่ระบบของท่านผลักลงมากองท่วมหัวพวกเราอยู่เวลานี้ได้ช่วงชิงเอาเวลาที่มีค่าในชีวิตพวกเราไปมาก ขอมันคืนให้เราได้ไหม

เพื่อให้เป็นการประนีประนอมกับเจตนารมณ์แบบประชาธิปไตยที่ผมเชื่อมั่น ท่านอาจยังคงความมุ่งมั่นที่จะห้อยตะขิงไปบนรถแข่งของท่านต่อไปได้ ไม่มีใครเชื่อว่าท่านดอก ขอเพียงท่านอย่าได้กะเกณฑ์ให้คนอื่นเขาพ่วงไปกับท่าน กฎระเบียบทั้งหลายทั้งมวลของสกอ.หากจะให้ป็นประชาธิปไตยจริงควรให้ทางเลือกกว่าจะทำตามก็ได้ไม่ทำก็ได้ อย่างนี้ซิครับพวกเราจะได้สบายใจกันทุกฝ่าย และพวกเราที่ไม่ชอบการแข่งขันก็อาจยอมรับได้ที่ท่านจะมีการตรากฎแ่กบุคคลหรือสถาบันที่มีรสนิยมเดียวกับท่าน เช่นอยากเป็นมหาวิทยาลัยในบัญชี ๒๐๐ ของโลก พวกเราก็ยอมรับได้โดยไม่ถือว่าเป็นความไม่ยุติธรรม

ผมเชื่อว่าท่านกรรมการสกอ.ส่วนใหญ่้นั้นเป็นคนเก่ง ไม่อย่างนั้นท่านคงไม่ได้ไปนั่งอยู่ ณ ที่ตรงนั้นแน่ แต่ถ้าเราเชื่อในจิตวิญญาณของประชาธิปไตย เราก็ต้องยอมรับครับว่าโลกนี้เป็นของทุกคน คนเก่งไม่ได้เป็นเจ้าของโลกแต่เพียงผู้เดียว จิตใจแบบประชาธิปไตยนั้นจะว่ายืดเอาไว้กับตัวได้ยากก็ยาก เพราะบางครั้งคนเก่งๆที่อยู่ในระบบก็ต้องยอมอยู่นิ่งๆดูสังคมค่อยๆกระตืบคืบคลานไปข้างหน้าอย่างเชื่องช้าไม่ทันอกทันใจ แต่ท้ายที่สุดแล้ว ผมเชื่อว่าระบบมันจะไปได้ของมันเอง ในอีกร้อยปีข้างหน้า การอุดมศึกษาของเราจะต้องดีกว่าที่เป็นอยู่เวลานี้แน่ เพราะอะไรครับ ก็เพราะว่าประวัติศาสตร์ตามธรรมชาติของสิ่งต่างๆมันบอกกว่าอย่างนั้น สมัยก่อนเรากับเพื่อนบ้านรบกันยังเอาดาบฟันคอกันอยู่เลย

ครับ เวลานี้เราไม่ทำอย่างนั้นแล้ว ชาตินะวันตกที่เคยออกล่าอาณานิคมเอาตามอำเภอใจก็ไม่อาจทำอย่างนั้นได้อีกแล้ว นี่เราดีขึ้นใช่ไหมครับ

ความไม่เป็นธรรมชาติของสกอ.นั้นก็เหมือนเรื่องความไม่เป็นประชาธิปไตย คือดูไม่ยาก ทุกคนรู้สึกได้ เพียงแต่ใครจะพูดหรือไม่เท่านั้นเอง ปรัชญาเต๋าและพระพุทธศาสนานั้นเชื่อในพลังของธรรมชาติมาก ธรรมชาติคืออะไร ก็คือสิ่งต่างๆที่รวมกันเข้าทั้งหมดนี้เอง ถ้าเชื่อในพลังของธรรมชาติ คำว่าศูนย์กลางก็ไม่มี ในทางตรงกันข้าม ระบบใดก็ตามที่ยังมีศูนย์กลางอยู่ แปลว่าระบบนั้นไม่เชื่อในอำนาจของธรรมชาติ เล่าจื้อเชื่อว่า “ผู้ปกครองที่ดีที่สุดคือผู้ที่ไม่ปกครอง” พระพุทธเจ้าเมื่อจะปรินิพพานก็ไม่ทรงตั้งทายาท และขณะที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ก็ทรงปกครองสงฆ์แบบที่เล่าจื้อพูด สิ่งที่ไม่ยากครับว่าเราอยู่ในระบบการปกครองแบบของเล่าจื้อหรือพระพุทธเจ้าหรือไม่ หากมีอะไรที่ควรทำแล้วเราริบอาสาทำ แม้ระเบียบจะไม่บอกว่าต้องทำ นั่นแหละครับเรากำลังอยู่ในระบบที่ว่านั่น ศูนย์กลางในเชิงการบริหารต้องมี แต่มีเท่าที่จำเป็น เหมือนต้องมีจรรยาบรรณที่แยกเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้สัญจร จรรยาบรรณเต๋าหรือพุทธนั้นคือคนที่เราซึ่งขับรถผ่านไปมาารู้สึกว่ามีเขาแล้ว เราสะดวกสบายใจกันถ้วนหน้า รัฐบาลที่ดีก็ทำหน้าที่เท่านี้แหละครับ สกอ.ก็เช่นกัน หน้าที่ของท่านตามธรรมชาติก็คือเอื้ออำนวยให้พวกเราที่จะขับรถไปทำงานได้รับความสะดวก ท่านไม่มีหน้าที่ขับรถตะบึงไปเสียเองโดยก่อนไปก็ต้อนให้เราขึ้นไปกับท่านด้วย เพราะท่านไม่ทันใจอะไรไปเสียหมด

เล่าจื้อเตือนว่า คนที่คิดจะปกครองท้ายที่สุดจะล้มเหลว พระ-

พุทธเจ้าก็ตรัสเตือนอย่างนั้น เวลานี้ผมมองเห็นความล้มเหลวนั้น
ถนัดถนี่ เอาตัวอย่างสักหนึ่งหรือสองก็พอ เกณฑ์เรื่องการพิมพ์
วิทยานิพนธ์ในวารสารนั้นเวลานี้ก็ล้มเหลวสนิท ทางออกที่ฉ้อฉลที่
เราทำกันดาษดื่นก็คือ จัดประชุมทางวิชาการแล้วให้เด็กของเรามา
เสนอบทความ โดยพิมพ์บทความย่อของเด็กๆเหล่านั้นลงในเอกสาร
ประกอบการประชุม นี่คือการเลี้ยงบาลี ผมเห็นใจคนที่ต้องเลี้ยง
บาลีอย่างนี้ ไม่ใช่ความผิดของเขาเลย แต่เพราะระบบเราเรียกร้อง
สิ่งที่ผิดธรรมชาติ เราก็เลยต้องดิ้นรนหาทางออกอย่างผิดธรรมชาติ
เช่นนี้ เรื่องตำแหน่งทางวิชาการก็เช่นกัน การบีบบังคับว่า จะต้องมี
ศาสตราจารย์หรือรองศาสตราจารย์เท่านั้นเท่านั้นคน เวลานี้ก็ยังผล
ให้เกิดการพยายาม “ปล่อยผี” ทางวิชาการ ต่อให้มีระเบียบว่าคน
อ่านจะต้องมาจากสถาบันอื่น เขาก็มีวิธีเลี้ยงครับ มาจากสถาบันอื่น
จริง แต่เลือกเอาคนที่รู้จักกัน พูดกันได้ เท่านั้นที่หมดปัญหา การ
ทุจริตง่าย ๆ อย่างหนึ่งที่คนเราคิดออกและทำกันมานานก็คือช่วยกัน
หรือฮั้วกันระหว่างบุคคลหรือสถาบันก็ได้ ทำนองเธอช่วยฉัน ฉันก็
ช่วยเธอ อย่างการแลกกันค่าประกันให้อีกฝ่ายไปครับ

ท้ายที่สุดนี้ ผมคิดว่าปีใหม่แล้ว เราอาจตั้งความหวังอะไรกัน
เล่นๆก็ดี ทำนองไม่ได้ก็ไม่เป็นไร แต่ถ้าได้ก็ดี ต่อไปนี่คือสิ่งที่ผมขอ
ฝากเป็นความหวังหรือความฝันในปีใหม่นี้สำหรับชาวจุฬาเรา

เรียนท่านผู้ปกครอง

โปรดหยุดตรองไตร่ตรึกนึกได้ไหม

ขอให้เรามีเวลาหยุดหายใจ

ทำสิ่งที่เราทำได้ตามกำลัง

สายฝนหล่นโปรยโรยพื้นหล้า

ยังต้องการเวลาเพื่อจุดรั้ง
 ฤดูกาลหมุนเปลี่ยนเป็นพลัง
 สะสมเป็นคราวครั้งก่อนพรั่งพรู
 หมอกหนาวบนสันภูอยู่คู่โลก
 เมื่อลมฝนโบยโบกอยู่หวัดหู่
 ก็ยับยั้งรอเวลาของตนดู
 หมดฝนก็ละลิวลู่งลงเยือนดิน
 สรรพสิ่งมีเวลาและจังหวะ
 ใครไม่อาจเกณฑ์กะทุกสิ่งสิ้น
 สิ่งยิ่งใหญ่ยากจะเกิดให้ยลยิน
 ด้วยคำสั่งหรือเจตจินต์ของผู้ใด
 ธรรมชาติยิ่งใหญ่และซับซ้อน
 สิ่งที่ต้องคิดก่อนล่วงหน้าไว้
 คือจะเป็นส่วนหนึ่งของวารีวัย
 พลั้วพลั้วริวไหลไปกับมัน
 หรือจะต้านทายทำว่ากล้าแก่ง
 พร้อมจะเร่งวันวัยให้เหหัน
 ฝนไม่ตกก็ให้ตกตามช่วงวัน
 ที่ตนคิดคาดฝันเอาตามใจ
 ไยเร่งร้อนและหมกมุ่นประคุณเอ๋ย
 เป็นที่หนึ่งแล้วเลยต่อไปไหน
 ไม่เป็นหนึ่งแล้วจะตายหรืออย่างไร
 ที่สุดทุกสิ่งไซ้รัก็มายา
 ความสุขต่างหากที่เป็นจริง

พร้อมถ้วนหน้ามิตรมีงคนห้วงหา
คือครอบครัวถ้วนทั่วทั้งโลกา
ไม่ต้องแข่งเพื่อแข่งหน้าผู้ใดเลย ◉

(๒๕๕๔)

